

رێککەوتن لە دروستە مۆرفۆلۆجییە کانی شیوەزاری هەورامیدا

مه‌هاباد کامیل عه‌بدوڵا^١، شه‌هره‌زاد نایب موچه‌ممه‌د^٢، نیعمه‌ت ساییر عوسمان^٣

^١سه‌رۆکایه‌تی زانکۆ، زانکۆی هه‌له‌بجه، هه‌له‌بجه، هه‌رێمی کوردستان، عێراق
^٢به‌شی زانسته‌کۆمه‌لایه‌تییه‌کان، کۆلیجی په‌روه‌رده‌ی بنه‌ره‌ت، زانکۆی هه‌له‌بجه، هه‌له‌بجه، هه‌رێمی کوردستان، عێراق
^٣به‌شی کۆمپیوته‌ر، کۆلیجی زانسته‌، زانکۆی هه‌له‌بجه، هه‌له‌بجه، هه‌رێمی کوردستان، عێراق

Corresponding author's e-mail: mahabad.abdullah@uoh.edu.iq

ملخص البحث

هذا البحث بعنوان (التوافق بين التراكيب المورفولوجية في اللهجة الهورامية) حسب الطريقة الوصفية التحليلية، يتكون البحث من مقدمة وفصلين، المقدمة هي تمهيد للبحث تشمل عنوانه، مجاله، سبب اختياره، مواده، حدوده، طرق ونظرية البحث والمصاعب التي واجهتنا اثناء هذا البحث.

في الفصل الاول تم توضيح بعض الموضوعات من الناحية النظرية، حيث ذكرنا في توضيح المفهوم وتعريف التوافق وتحليلها وانواع التوافق، تركيب المورفولوجيا، انواع المورفيم و اقسام المورفولوجيا. و اما الفصل الثاني قد خصصت لدراسة الناحية العملية، وتم فيها توضيح التوافق في التركيب المشتق و التركيب المركب في اللهجة الهورامية، وذلك من خلال تحليل نماذج كافية. وأخيرا تم عرض أهم النتائج التي توصلت إليها من هذا البحث، إضافة إلى قائمة المصادر والمراجع، مع ملخص ثلاث لغات، الكردية و العربية والإنجليزية.

Abstract

This research is entitled (Agreement morphological structures in the Hawrami sub- dialect) It introduces and analyzes morphological structures in Hawrami sub-dialect.

According to the descriptive and analytical method, the research consists of an introduction and two chapters; the introduction is a prelude to the research.

The accomplishment of the objectives of this research has required to divide the study into two unites. The first unit, the theoretical part of the study, of morphology, types of morpheme. And the second chapter has been devoted to the study of the practical side, in which the compatibility in the derivative composition and the compound composition in the hierarchical dialect was clarified, through the analysis of sufficient models. At the end, the results, the bibliography and the summery of this study in Kurdish, Arabic and English languages have been included

گۆفاری زانکۆی هه‌له‌بجه: گۆفاریکی زانستی نه‌کادیمییه زانکۆی هه‌له‌بجه ده‌ری ده‌کات	
به‌رگ	٥ ژماره ٣ سالی (٢٠٢٠)
رێککەوتنه‌کان	رێککەوتنی وه‌رگرتن: ٢٠٢٠/٦/٢٧ رێککەوتنی په‌سه‌ندکردن: ٢٠٢٠/٨/١٠ رێککەوتنی بلاوکردنه‌وه: ٢٠٢٠/٩/٣٠
ئیمه‌یلی توێژه‌ر	mahabad.abdullah@uoh.edu.iq
ماپی چاپ و بلاو کردنه‌وه	© ٢٠٢٠ پ.د.مه‌هاباد کامیل عه‌بدوڵا، م.ی.شه‌هره‌زاد نایب موچه‌ممه‌د، م.ی.نیعمه‌ت ساییر عوسمان گه‌یشتن به‌م توێژینه‌وه‌یه کراوه‌یه له‌ژێر ره‌زامه‌ندی CCBY-NC_ND 4.0

كىلىپەنەشەكان: رېئىككەوتن، دروستەى مۇرفۇلۇجى، مۇرفىم، دروستەى دارپۇراو، دروستەى لىكدرارو.

پېشەكى

رېئىككەوتن بابەتتىكى زىندووى زمانەوانىيە، رۇلتىكى بەرچاوى ھەيە لە سەرجمە كايەكانى ژيانى مۇقدا ھەيە، ھەر لەسەرەتاي پەيداىبوونى مۇقەوۋە بەرېئىككەوتن لەگەل يەكتردا بۇ ناسىنەوۋەى ئەو شتانەى لەدەوروبەريانن ناويان لە شتەكان ناو، كاتىكىش ناو لە شتەكان دەنرېت پېويستە ئەو ناو ھەلگىرى واتايەك بېت ئەگەر واتايەك نەگەيەنېت ئەوا ھىچ بەھاو گىرنگىيەكى نابېت، چونكە بەبې رېئىككەوتن لە زماندا پەيوەندى لىكتىگەيشتن نايەتە ئاراو، بوونى رېئىككەوتن لەزۇربەى زۇرى زمانەكانى جىھاندا واىكرد رېئىككەوتن وەك پەيرەوتىكى زمانى مۇق لىكېدېرېتەوۋە، ھەريۇيە رېئىككەوتن لەسەرجمە ئاستەكانى زماندا(فۇنۇلۇجى، مۇرفۇلۇجى، سىنتاكس، واتاسازى)دا بەدېدەكرېت، ئەم توپۇنەوۋەيە ھەولېكە بۇ دەرختن و رونكردەوۋەى ئەو لايەنە گىرنگ و پىرايەخەى زمان بە ناوئىشانى((رېئىككەوتن لە دروستە مۇرفۇلۇجىيەكانى شىوەزارى ھەورامىدا))، مەبەست لىي خستەروو و دەستىشانكردى ئەو رېئىككەوتنەيە، كە لە دروستە مۇرفۇلۇجىيەكانى شىوەزارى ھەورامىدا ھەيە، ھەولېكە بۇ پىكردەوۋەى كەلېنېكى زمانەوانى لەو شىوەزارەدا، دەرختن و شىكردەوۋەى زانستىنەى ئەو رېئىككەوتنەى لە دروستە مۇرفۇلۇجىيەكانى ئەو شىوەزارەدا ھەيە و دىارىكردى جۇرى رېئىككەوتنەكان تىايدا. بەپى رېبازى شىكەرەوۋەى پەسكەرەنە، پاش كۆكردەوۋەى بابەتەكان شىكردەوۋەى بابەتەكان بۇكرارو و خراونەتەرروو.

ناوەرۇكى توپۇنەوۋەكە لە پېشەكى و دوو بەش پېكھاتوۋە: لە بەشى يەكەمدا لەرووى تىورىيەوۋە بابەتەكانمان خستەتەرروو لە دوو تەرور پېكھاتوۋە، تەرورى يەكەم پېكھاتوۋە لە چەمك وزاراو و پىناسەى رېئىككەوتن و جۇرەكانى رېئىككەوتن، تەرورى دووەمېش تەرخانكرارو بۇ مۇرفۇلۇجى و رېئىككەوتن و دروستە مۇرفۇلۇجىيەكان.

بەشى دووەمېش لايەنى پىراكتىكى كارەكەيە و لەدوو تەرور پېكھاتوۋە: لە تەرورى يەكەمدا باس لە رېئىككەوتن لە دروستە مۇرفۇلۇجىيە دارپۇراوكان و لەتەرورى دووەمدا باس لە رېئىككەوتن لە دروستە مۇرفۇلۇجىيە لىكدراروكاندا كراو. لە كۇتايى توپۇنەوۋەكەشماندا ئەو ئەنجامانەى بەدەستھاتوون لەگەل لىستى سەرچاو بەكارھاتوۋەكان و پوختەى توپۇنەوۋەكە بە ھەر سى زمانى كوردى و ەرەبى و ئىنگلىزى خراونەتەرروو.

بەشى يەكەم

۱/۱) ناساندنى رېئىككەوتن

۱-۱/۱) چەمك و زاراوۋى رېئىككەوتن

رېئىككەوتن وەك زاراو لە زۇربەى زمانەكاندا زاراوۋى تايبەتى بۇبەكارھىنراو، لە زمانى ئىنگلىزىدا زاراوۋەكانى (Agreement, Concord) Congruence, Correspond) سۇبۇبەكارھىنراو(8, 1972, Hartmann & Stork)، لە زمانى ەرەبىشدا زاراوۋە(التوافق، اتفاق، التوفيق) ى بۇ بەكارھاتوۋە. (مارف، ۲۰۱۴، ۲۵۹) لەزمانى كوردىدا زمانەوانە كوردەكان ھەريەكە لە زاراوۋەكانى(گونجان، گونجاندىن، رېئىككەوتن)يان بۇ بەكارھىنراو، لەم توپۇنەوۋەيەدا زاراوۋە(رېئىككەوتن) بەكارھىنراو بۇئەوۋەى بەدوربىن لە فرەزاراوۋەيى.

لەررووى چەمكەوۋە رېئىككەوتن كەرەستەكانى زمان دەگرېتەوۋە، كە بەپى ياسا رېستەسازى و واتايەكان رېئىككەوتوون لەگەل يەكتىدا، واتا لە سىنتاكسدا پەيكالبوونى كىدارە لەگەل بىكەررە بىركارى رېستەكەدا، لە رووى (كەس، ژمارە، توخم، كات، دۇخ، تاكو كۇ، ناسراوۋى و نەناسراوۋى.. تاد)، لە سىمانتىكىشدا پەيكالبوونى ئارگومېنت-داواكەرە، لەگەل ئارگومېنت-داواكراوكاندا، لە رووى گونجانى نىشانە واتايەكانىيانەوۋە.

لە زماندا رېئىككەوتن كاتىك دېتەئاراو، كە دەبېت دەرپراوى زمانى لەرووى واتا و رېزمانەوۋە پەيكالى يەكەن و ھاوپەيوەندىن، بەنەبوونى ھەريەكەيان دروستە زمانىيەكە نەگونجاو دەبېت و واتا نادات بەدەستەوۋە و ئەمەش لەنگىيەك لە دروستەى دەرپراو كەدا دېنېتە ئاراو، رېئىككەوتن لە زۇربەى زمانەكانى جىھاندا بوونى ھەيە و زمان بەبې رېئىككەوتنى كەرەستەكانى لەگەل يەكتردا نابېت، ((لەگەلېك زماندا ھەندى

له به شه کانی رسته له گه ل یه کتردا رینکده کون، له رووی یه کیک، یان زیاتر له چه مکی گرامه ری وه ک که س person، ژماره Number، توخم Gender، دۆخ Case)) (ئه مین، ۱۵۹، ۲۰۰۴).

رینککه وتنی که رهسته زمانیه کانیش له گه ل یه کتردا به پی یاساده بیت، ((ههر رینککه وتنیکی رپی پیده دریت یاسایه، یاسا کانیش په پیره وکردنی خه سلته و سیماکانه و، به زاندنی کوته کانیش به پی په پیره وی له یاسا ده رچوونی رینککه وتنه، بویه رینینه دانی رینککه وتن لادانه له یاساکه)) (موحه مه د، ۵، ۲۰۰۳). که واته رینککه وتن له مؤرفؤلوجی و سینتاکسیشدا به دیده کریت چ له رووی ریزمانیه وه بیت، یا خود واتای. له رووی یه کیک، یان زیاتر له که تیگورییه ریزمانیه کانی رینککه وتن، وه ک (که س، ژماره، توخم، دۆخ، کات)، که به نیشانه یه کی مؤرفؤلوجیانه ده رده که ویت له سهر (ناو، ئاوه ئناو، کار،). ده وری رینککه وتن ده بین. (Fakhry 21, 2014). به پی تیوری حوکمکردنیش له رینککه وتندا که رهسته ی حوکه ره که رهسته یه کی تر ده کات، که ده سه لاتی به سه ریدا هه یه و له گه لیدا رینکده که ویت. که رهسته ی به ده سه لاتی (حوکه ره) و که رهسته ی بیده سه لاتی (حوکه کراوه)، واته که رهسته به ده سه لاته که که رهسته بیده سه لاته که هه لده بیزیت و له گه لیدا رینکده که ویت، ((له م په یوه ندییه سینتاکسییه دا دوو جوړ که رهسته ده ستنیشان ده کریت، که رهسته ی سهر، یان به ده سه لاتی و که رهسته ی لاوه کی، یان بی ده سه لاتی، که رهسته به ده سه لاته که به پی ئه و چوارچیه یه تیایدا به کارهاتوهه بریار له سهر ده رکه وتن، یان ده رنه که وتنی که رهسته بی ده سه لاته که ده دات)) (سلیفانه بی، ۲۶، ۲۰۰۱) رینککه وتن له که رهسته کانی رسته، که تیایدا یه کیک له که رهسته کان گوکردنی گراماتیکی له سهر که رهسته یه کی تر ده بیت و وایان لیدیت، که هه میسه پیکه وه بن، وه ک به رکار و کاری تیپه، له زوریه ی زمانه کانی جیهاندا رینککه وتن یه کیکه له سهره ریزمانیه کان وه ک یه کیک له جیا که ره وه ی زمانه کان به کارده هیزیت و هه روه ها هوکاریکه بو جیاوازی سینتاکسیی زمانه کان، له زمانی کوردیشدا سهره ی ریزمانی رۆلی به رچا و له رینککه وتندا ده بینیت.

۲-۱/۱) بیناسه ی رینککه وتن:

رینککه وتن له سنوری رسته دا دیارده یه کی ریزمانیه، که که رهسته کانی رسته پیکه وه گریده دات و په یوه ندییه کی ریزمانی له نیتوانیاندا دروست ده کات، یان هاوپه یوه ندییه کی فه رمیه له نیتوان به شه کانی رسته و پیکه پنه ره سه ره کیه کانی رسته دا، که به هوپه وه ئه و به شه ی رسته فۆرمیکی جیاوازی له فۆرمه که ی پیشووی وهرده گریته، واته رینگیه که فۆرمی که رهسته یه ک له گه ل فۆرمی که رهسته یه کی ترده ده گونجینیت (Crystal 13, 1991).

به لای زانا (Moravic) رینککه وتن بریتیه له ((پیکهاته یه کی ریزمانی وه ک (A) له گه ل پیکهاته یه کی ترده رینککه وتنی له خاسیه تی (C) دا له زمانی (L) دا هه یه، ئه گه ر (C) بریتیبیت له چند خاسیه تیکی په یوه نیدار به و اتاوه و په یوه ندی له نیتوان (C) و خاسیه ته فۆؤلوجیه کانی (B) دا بیت)) (Friend 3, 1985)، که واته رینککه وتن له نیتوان که رته کانی دروسته کانی زماندا به دیده کریت و له رووی واتای و ریزمانیه وه رینککه وتنیان له گه ل یه کتردا ده بیت، هه ر ئه م رینککه وتنه شه ده بیته هو ی خالیکی جیاوازیکردن و جیاکردنه وه ی دروسته کانی زمانیک و تایبه تیه تی ده دات به و زمانه، زمانی کوردیش وه ک یه کیک له زمانه کانی جیهان رینککه وتن له که رهسته کانی دروسته ی زمانه که دا به شیوه یه کی به رچا و ده بینیت، له شیوه زاری هه ورامیشدا ئه م رینککه وتنه به جیاوازیتر ده بینیت له به رنه وه ی شیوه زاری هه ورامی خواوه نی چندین تایبه تمه ندی ریزمانیه، که ئه و شیوه زاره جیا ده کاته وه له زارو شیوه زاره کانی تری زمانی کوردی.

۲/۱) چه شنه کانی رینککه وتن:

چند چه شنیک رینککه وتن له زماندا دیاریکراوه، له شیوه زاری هه ورامیشدا به هه مان شیوه ئه و چه شنانه ی رینککه وتن به دیده کرین و به شیوه یه کی روون له پیکهاته ی رسته و دروسته کاند ده بینیت. رینککه وتن به سه ر سی چه شنی سه ره کیدا دابه شه ده کریت:

١. رڼککه وټنی رڼزمانی

رڼککه وټنی رڼزمانی وهک دیاردهیه کی رڼزمانی لهسه ر ئاستی روکەشی رسته کارده کات، که له سیما رڼزمانیه کانی (کهس و ژماره و توخم و دوخ) ده کوټیته وه، (ئه م رڼککه وټنهش چه مکینکه جوړی په یوهندی نیوان دوو بهشی رسته له په سنکردنی که رهسته یهک له لایه ن که رهسته یه کی تره وه ده ستنیشان ده کات)) (موحه مه د، ١٦٣، ٢٠٠٢). ئه مهش په یوهندی سینتاکسی وشه و فریزه کان و پڼکه وه گونجانیان دیاریده کات. بروانه نمونه ی (١)

(١) مین جه تاقیکردنه وه که نه بهرشیا. * (مین له تاقیکردنه وه که دا ده رچووم.)

i i

له نمونه ی (١) دا بکه ری رسته که که سی یه که می تاکه و رڼککه وټنی رڼزمانی هه یه له گه ل کرداری رسته که دا و جیناوټکی لکوی بو که سی یه که می تاک به خشیه به کرداره که، له پرووی کهس و ژماره وه له گه ل کرداره که دا په یکلن بویه رڼککه وټن هاتوته ئاراهه. رڼککه وټنی رڼزمانی له سنوری سینتاکسد له نیوان فریزه پڼکه پنه ره کانی رسته دا ده بڼریت به چه شنیک رڼککه وټن له نیوان که رته کانی فریزی ناوی، یان له نیوان فریزی ناوی و فریزی کرداریدا ده بڼریت، بروانه نمونه ی (٢، ٣).

(٢) ا- ئاډ ئاما. (ئه وهات.)

i i

ب- کناچه کو ئازادی ئاما. (کچه که ی ئازاد هات.)

i i i

له نمونه ی (٢-١) دا رڼککه وټن له نیوان فریزی ناوی و فریزی کرداریدا له پروی ژماره و توخم و که سه وه هه یه، به جوړیک فریزه ناویه که (بکه ر) که سی سییه می تاکه و مؤرفیمی (ه) به خشیه به کرداره که وه له گه لیدا رڼککه وټوه، له نمونه ی (٢-ب) دا له نیوان هه رسی که رهسته که ی رسته که دا له پروی ژماره و توخم و که سه وه رڼککه وټن هه یه، به جوړیک فریزه ناویه که (بکه ر) که سی سییه می تاکه و مؤرفیمی (ه) به خشیه به کرداره که وه له گه لیدا رڼککه وټوه.

(٣) ا- ئاډ نامه که ش نویست ه ه. (ئه و نامه که ی نوی.)

i i i

رڼککه وټن

ب- ئازاد نه سرینه ش کیاسته ه.

i i i

رڼککه وټن

له نمونه ی (٣-١، ٣-ب) دا دوو جوړ رڼککه وټنی رڼزمانی له نیوان که رهسته سینتاکسییه کانداهه دیده کریت، ئه وانیش رڼککه وټنی که رته کانی فریزه ناویه که یه (بکه ر- به رکار) له پرووی کهس و ژماره له گه ل یه کتردا هه روه ها رڼککه وټنی (به رکار- کردار) له پرووی کهس و ژماره و توخمه وه له گه ل یه کدا، له نمونه ی (٣-١) بکه ره که که سی سییه می تاکه کلیتیکی که سی سییه می تاکی به خشیه به به رکاره که، به رکاره که له گه ل کرداره که دا رڼککه وټوه به شیوه یهک به رکار که سی سییه می تاکه و توخمی نیره، کلیتیکی که سی سییه می تاک (ه) و مؤرفیمی توخمی نیر (ه) دا وه به کرداره که.

١. رښککه وټنی واتیای:

رښککه وټنی واتیای بریتیه له رښککه وټنی که رهسته کان و، سازان و گونجانیان له گه‌ل یه کدا له رووی واتیاه، واته ((یه گگرتن و رښککه وټنی سیما واتیایه کانی که رهسته پیکه پینه ره کان له رښککه ی پیوه نډیه واتیایه کانه وه، که به هویانه وه که رهسته ی به دهسه لات هه نډیک کۆتی واتیای تایبته به سهر که رهسته بیدهسه لات هه کان دهسه پښت)) (سلیفانه بی، ١، ٢٠٠١)، رښککه وټنی واتیای له رووی لوجیک و واتیاه کار له گه‌ل که رهسته کانداه کات، بۆ روونکردنه وهی سیما کانی که رهسته رښککه وټوه کان، هه نډیک له سیما کانیان به رښککه یاسای گوژانه وه به دوا ی کرداره وه ده لکین له پیناوی رښککه وټندا. رښککه وټنی واتیایش بوونی پتویسته، واته ده بیت سیما واتیایه کانی که رهسته رښککه وټوه کان دژ به یه کترنه بن. ئەم چه شنه ی رښککه وټن له دروسته مؤرفؤلوجی و سینتاکسیه کانداه بښرت. پروانه نمونه ی (٤، ٥):

(٤) أ- چه م سیاو (چا ورهش) ب- چه م چه رمه * (چا و سپی *)

(٥) أ- قاسپه وزه رزی (قاسپه ی که و) ب- قاسپه و ئه سپی * (قاسپه ی ئه سپ *)

له نمونه ی (٤-٥، ٥-٤) دا هه ردوو که رته که ی دروسته مؤرفؤلوجیه که رښککه وټنی واتیایان هه یه، چونکه که رته کانی وشه لیکدراوه که بونه ته لیکسیم و له فهره ننگدا تۆمار کراون و ناتوانریت که رته کانی بگۆریت له بهرته وهی واته بنه رته یه که ی له دهسه ت ده دات هه رله بهرته وه شه ناتوانریت بوتریت (چه م چه رمه *)، یان (قاسپه و ئه سپی *).

له رسته شدا رښککه وټنی واتیای هه ر وهک رښککه وټنی رښمانیه، که به هه ردوو کیانه وه ته واکه ری یه کترده بن و رسته ی رښمان دروست و واته دروست به ره هه مده پښن. پروانه نمونه ی (٦، ٧) :

کوره که وت. (کوره که خه وت.)

+ نیږ	}
+ گیاندار	
+ جوله	
+ تینه پهر	

(٧) ته وه نه کئی وت. * (به رده که خه وت. *)

+ رهق	}
+ نیږ	
+ بیگیان	
- جوله	

نمونه ی (٦) رښککه وټنی رښمانی و واتیای له نیوان که رته پیکه پینه ره کانی رسته که دا هه یه، بکه ر (کوره که) هه لگری سیما کانی /+ نیږ، + گیاندار، + جوله/ یه و کرداره که ش /+ گیاندار، + نیږ، م، + رابردوو/ سیما واتیایه کان یه کده گرنه وه و رښککه وټنی واتیای په یدا بووه، به هه مان شیوه رښککه وټنی رښمانیش له رسته که دا بوونی هه یه، بکه ری رسته له رووی توخم و کهس و ژماره وه له گه‌ل کرداری رسته که دا رښککه وټوه، به لآم له نمونه ی (٧) دا له رووی واتیایه وه رښککه وټیت له گه‌ل کرداره که دا له بهرته وهی (ته وه نه کئی) کۆمه لیک سیما ی واتیای هه یه، وهک /+ رهق، + بی گیان، + م،/ به لآم کرداری (وت) هه لگری سیما ی /+ گیاندار، + رابردوو/ سیما واتیایه کان دژبه یه کن و رښککه وټن رویداوه، به هه مان شیوه له رووی رښمانیش وه رښککه وټوون له بهرته وهی (ته وه نه کئی) له شیوه زاری هه ورامیدا وهک توخمی م مامه له ی له گه‌لدا ده کریت ده بیت مؤرفیعی م (هه) بدات به کرداره که، به لآم له ونمونه یه دا هه یه مؤرفیعیکی توخمی پینه داوه له بهرته وه له رووی رښمانیش وه رښککه وټوه له گه‌ل کرداره که دا.

هه نډیک ناو هه یه له رووی فۆرمه وه تاکن، به لآم له رووی ناوه رۆکه وه کۆن و واتیای کۆ ده گه یه نن، وهک (له شکر، لیژنه، میلله ت، خه لک،) کاتیک ئەم ناوانه له دروسته ی رسته دا دین رښککه وټنیان له گه‌ل کرداری رسته دا ده بیت، بۆ نمونه له هه نډیک دروسته ی رسته دا بکه ر له رووی

فۆرمه وه تاکه، به لّام واتای کۆ ده گه یه نیت و ریککه وتنی واتایی له گه لّ کرداره که دا ده بّیت، بروانه نمونه ی (۸):

(۸) ا- لیزنه که بریار شیدا. (لیزنه که بریاریدا.)

	i	i
	+ تاک	+ گیاندار
	+ گیاندار	+ نیر
	+ جوئه	+ رابردوو
	+ بریاردان	+ تاک

ب- لیزنه کۆ بریار شادا. (لیزنه کان بریاراندا.)

	i	i
	+ کۆ	+ گیاندار
	+ گیاندار	+ نیر
	+ جوئه	+ رابردوو
	+ توانای بریاردان	+ کۆ

له نمونه ی (۸-ا) دا بکه ر (لیزنه که) یه له رووی فۆرمه وه تاکه و به ریککه وتنی له گه لّ کرداره که دا کلیتیکی که سی سییه می تاکی داووته کرداره که، به لّام ئه گه ر له رووی واتاوه سه یریکه یه (لیزنه که) له چهند که سیک پیکدی و له رووی ژماره وه کۆیه و ده کریت به شیوه یه کی تریش رسته که ده ریریت بۆئه وه ی ریککه وتنی ریزمانی و واتایی دروستبیت، وه ک له نمونه ی (۸-ب) دا (لیزنه که) وه ک که سی سییه می کۆ مامه له ی له گه لّدا کراوه و کلیتیکی (شا) که بۆ که سی سییه می کۆیه به خشیوه به کرداره که و له گه لّدا ریککه وتوو.

(۹) ا- میلله دز و زورداری راپه رینیش که رد. (میلله ت دزی زورداری راپه رینیکرد.)

	i	i
	+ فۆرم تاک	+ تاک
	+ گیاندار	+ نیر، می
	+ کۆمه ل	+ که سی سییه م

ب- میلله دز و زورداری راپه رینیشا که رد. (میلله ت دزی زورداری راپه رینیان کرد.)

	i	i
	+ کۆ	+ کۆ
	+ گیاندار	+ نیر، می
	+ کۆمه ل	+ که سی سییه می کۆ

له نمونه ی (۹) دا (میلله ت) ناویکه له رووی فۆرمه وه تاکه، به لّام له رووی واتاوه کۆیه ریککه وتنی واتایی هه یه له گه لّ کرداره که دا، (میلله ت) ریککه وتنی ریزمانیشی هه یه له گه لّ کرداردا له به ره وه ی له (۹-ا) دا کلیتیکی (ش) بۆ که سی سییه می تاک داووه به کرداره که و له نمونه ی (۹-ب) دا کلیتیکی (شا) بۆ که سی سییه می کۆ داووه به کرداره که، له قسه پیکه رانی رۆژانه ی خه لکیدا هه ردوو به کاره ینانه که به کارده هیتريت، به لّام دروستتر ئه وه یه بۆئه وه ی له رووی ریزمانی و واتاییه وه له نگی تیدانه بّیت وه ک نمونه (۹-ب) به کاره یتريت له به ره وه ی ناوی (میلله ت) کۆیه.

١٠. رېښکې ووتنی نزیکی (هاوسینیه تی):

مه به ستمان له رېښکې ووتنی جیناوه له پرسته ی لیکدراودا، له بهرته وهی له پرسته ی لیکدراودا کردار دوباره نابیته وه له بهرته وه کاتیک دوو جیناوی سره به خو دیت کامیان له کرداره که وه نزیکتربون و هاوسینیه تی هه بوو له گه لیدا کرداره که له گه ل ټه و جیناوه یاندا ریکده که ویت، که واته بریتیه له و رېښکې ووتنه ی که که ره سه ته سه ره کیه که له گه ل نزیکتربون که ره سه ته دا لئیه وه رېښکې ووتنی ده بیت و رېښکې ووتنی ریزمانی و واتای ده بیت له گه ل کرداره که دا.

له به شی دووه می پرسته لیکدراوه که دا کردارو ټه و مؤرفیمانیه ی که پیویستی پیته تی، پروانه نمونه ی (١٠ ، ١١) :
(١٠) نه من نامانی نه تو . (نه من هاتم نه تو .)

i i

(١١) نه نازاد ملو نه نه وزاد . (نه نازاد ده پروات نه نه وزاد .)

i i

له نمونه ی (١٠) دا جیناوی (من) له گه ل نزیکتربون که ره سه ته دا (نامانی) دا رېښکې ووتنی نزیکی هه یه ، هه روه ها رېښکې ووتنی ریزمانی له پرووی که س و ژماره و توخمه وه و رېښکې ووتنی واتایشی هه یه ، چونکه (من) هه لگری سیما واتاییه کانی / + زیندوو ، + مرؤف ، که سی یه که می تاک / ، کرداره که ش هه لگری سیما کانی / + زیندوو ، + که سی یه که می تاک ، + رابردوو / سیماکانیان له گه ل یه کتردا یه کده گرنه وه و رېښکې ووتنی واتای به ره مه مهیناوه ، به لآم (تو) له بهرته وهی به پی ټه و جوړه ی رېښکې ووتنه له گه ل که ره سه ته که ی پیش خویدا رېښکې ووتنی نییه ، ټه مه ش زیاتر له دروسته ی پرسته لیکدراوه کاندایه دیده کریت ، چونکه کرداره که دووباره نه بوته ته وه له پرسته ی دووه مدای ، به لآم له هزردا کرداره که هه یه و له پرووی واتاوه تیده گه ی ، که کرداریک هه بووه و دهرنه براوه . به هه مان شیوه له نمونه ی (١١) دا (نازاد) رېښکې ووتنی نزیکی هه یه له گه ل کرداره که دا و له هه مان کاتیشدا رېښکې ووتنی ریزمانی له پرووی (که س و ژماره و توخمه وه) هه یه و له پرووی واتاشه وه (نازاد) هه لگری سیما کانی / + نپر ، + مرؤف ، + زیندوو / کرداره که ش سیما کانی / + زیندوو ، + رانه بردوو ، + که سی سییه می تاک / ، هه رچه نده (نه وزاد) یش هه مان سیما واتاییه کانی (نازاد) ی هه یه ، به لآم به هوپی یاسای رېښکې ووتنی نزیکییه وه (نازاد) نزیکتره له کرداره که بویه (نازاد) له گه ل کرداره که دا رېښکې ووتوه .

بو خو لادان له دووباره کردنه وه ، کرداریک داده نریت و ټه و یر ده قرتیریت ، چونکه سه ره و ریزبوونی که ره سه ته کان (بکه ر ، به رکار ، کردار) ٥ ، ټه نها ټه وهی کو تایی ده مینیته وه ، به لآم کلیتیکی که سی پرسته کان بو که سه کوکان ده گو ریت ، به مه به سستی رېښکې ووتنی بکه ر و کردار له پرسته دا . ټه مه ش بو به مه به سستی نابوو ریکردن له زماندایه ، ټه وهی له جیکه و ته ی یه که مدایه بو ټه وهی له پرسته ی تازه دا له جیکه و ته ی بنجی خویدا بیت ، هه روه ها کرداری کو تایش ده مینیته وه له بهر هه مان هو ، که پرسته ی ټه و زاره له (بکه ر به رکار کردار) پیکه اتوه و زاریکی سه رکو تاییه . (عه بدو لآ ، ١١٢ ، ٢٠١٠) .

٢/١- ١ مؤرفؤلوجی و رېښکې ووتن:

مؤرفؤلوزی و رېښکې ووتن دوو بابته تی زمانین ، که په یوه نندیان به یه که وه هه یه ، که ره سه ته مؤرفؤلوزییه کان له گه ل یه کتردا رېښکې ووتنیان هه یه ، چونکه مؤرفؤلوزی لیکو لینه وه له وشه ده کات و (بریتیه له لیکو لینه وه یه کی ریکخراو که له شیوه و واتای وشه کان ده کو لیته وه ، یاخود بریتیه له و زانسته ی ، که لیکو لینه وه له تیکه لبوونی ټه و مؤرفیمانیه ده کات که وشه به ره مه ده هینن) (Haspelmath ، ٤ ، ٢٠١٢) که واته مؤرفؤلوزی هه ولده دات یه که زمانیه کانی هه ر زمانیک دیاریبکات و مؤرفیم ده کاته بنه ماو که ره سه ته ی شیکردنه وهی وشه و ناماژه به یاسا کانیش ده کات ، که وشه که ی له سه ر بنیادنراوه . (لیکدان و ریزبوونی مؤرفیمه کان له پرووی ټه رک و واتایانه وه ، له یه کتری جیاده کاته وه ټه مه ش به هو ی که رتکردنی وشه بو پارچه ی بچو کتر که پیان ده وتریت مؤرفیم) (حه مه د ، ٦٧ ، ٢٠١٣) .

ده کریت مؤرفیم به وه پیناسه بکریت (بچو کترین دانیه واتاداری زمانه له فونیمی یا زیاتر پیکدیت ، ده وریک له ریزماندا هه یه به گو رین یان لابردنی هه ر فونیمیکی یا به له تکردنی ، ماناو ده وره که ی تیاده چی) (٩١ ، ٢٠١١) . واته بچو کترین یه که ی پیکه یینه ری وشه یه ،

که واتاداره یان هه لنگره ئه رکی ریزمانییه، (ئهو مؤرفیمانیه، که واتا ده به خشن بریتین له وشه فهره نگیه کانی زمان، که سهر به پۆلی وشه کراوه کانن، که به رده وام وشه ی نوپیان دیته ناو، جا به رینگه ی وه رگرتن بیت له زمانی ترهوه، یان به رینگه کانی وهك دارشتن ولیکدان و داتاشین،.. هتد، وشه کانی زمانه که خوییت، بۆ به ره مه پتانی وشه ی تازه له رووی واتا و پووخساره وه، به لام مؤرفیمه ریزمانیه کان (وشه ئه رکیه کان) سهر به پۆله داخراوه کانی زمانن و زۆر به ده گمه ن ئه ندای تر وه رده گرن، ههروه ها ئه رکی ریزمانی وشه کان له چوارچیه ی فریزو رسته دا ده بینن. لیکسیم ده توانری وهك خیزانی وشه کان ته ماشایان بکریت، ئه وان بنچینه ی چوونه ژوره وه ی فهره ننگن. فهره ننگه کان به شیوه یه کی ئاسای بۆ هه رلیکسیم ده روزه یه کیان هه یه) (Lieber ، ۵-۴ ، ۲۰۱۲)، له به رته وه له پیکهاته ی مؤرفؤلوجیدا، به شه پیکه پنه ره کانی وشه دیاریده کرین و ده ستنیشانده کرین، بۆنموونه (بیایانه) دوو پیکهاته یه که توخمی مؤرفؤلوزی / بیا/ له گه ل / یانه /، مؤرفؤلوجی هه لوه شانده وه و جیا کردنه وه ی پیکهاته کانه، ههروه ها توخمه مؤرفؤلوجیه کانیش ده ستنیشان ده کات، بچوکتین پیکهاته ی ئه م ئاسته ش مؤرفیمه به مشیوه یه مؤرفؤلوجی رۆنای ناوه وه ی وشه دیاریده کات و په یوه ندی نیوان پیکهاته کان ده ستنیشان ده کات، له دروسته ی مؤرفؤلوجیدا یاسا و پرۆسه ی گشتگیر ده خاته روو، که کاریگه ریه که ی له زانیاری ئاخپوره دا ده رده که ویت. (عه بدوللا، ۱۱۴ ، ۲۰۱۳) هه موو که ره سه ته یه کی ریزمانی بۆ مؤرفیمه پیکه پنه ره کانی شیده کریته وه له به رته وه له زانستی زمانی نویدا، ئه رکی یه کسانه به واتا، که واته ده بیت مؤرفیم ئه رکی، یان واتای هه بیت (عه بدوللا، ۲۱ ، ۲۰۱۳)، چونکه کاتیک مؤرفیمیک هه لنگری ئه رکیک بیت واتایه کیش ده گه یه نیت.

که واته مؤرفیم سی رۆی هه یه (ئه مین، ۱۱۴ ، ۲۰۰۶):

۱. قالبیک فیزیایی.

۲- واتایه ک.

۳- رۆل و ئه رکی له ریزماندا.

شیکردنه وه ی مؤرفؤلوزی هه ر زمانیکیش کۆمه لیک ئه رکی جیه جیده کات :

۱- ده ستنیشانکردنی ساده ترین که ره سه ته کانی ئاستی مؤرفؤلوزی، که مؤرفیم ده گرتته وه (ئه رکی، واتادار).

۲- ده ستنیشانکردنی ئه و یاسایانه ی ئه م مؤرفیمانیه لیکه ده ات بۆ به ره مه پتانی وشه کانی زمان.

۳- ده ستنیشانکردنی مؤرف و ئه لومؤرفه کانی مؤرفیمه کان. ئه م به شه ی زمانه وان بۆ مؤرفؤفونیم ناوده بریت. (ئه مین، ۱۵ ، ۲۰۰۶) کاتیک مؤرفیمه کان ده که ونه پال یه ک ده نگه کانیا کارلیک ده که ن شیوه یان ده گۆریت به پیتی ئه و ژینگه فونؤلوجیانه ی به که ونه پال یه ک دروست ده بن.

۱/۲/۱- چه شنه کانی مؤرفیم :

به گشتی مؤرفیم له رووی دارشته وه ده کرین به دوو چه شنه وه:

۱- مؤرفیمی واتادار: ئه و مؤرفیمانیه، که ((ده توان وهك وشه و(فۆری) سه ره به خو به کار به پترین به بی یارمه تی پیشگر یان پاشگر، خاوه نی واتای سه ره به خو، یان خاوه نی ئه رکی ریزمانین)) (حمد، ۱۳ ، ۲۰۰۸)، وهك : ناو، ئاوه لئاو، جیناوه،...

۲- مؤرفیمی به ند: دابه ش ده بیت به سه ر دوو چه شندا :

أ- مؤرفیمی وشه داریت: ئه و مؤرفیمانیه، که ((کارکردنیا له چوارچیه ی یه که ی واتا فهره نگیدا ده بیت، واته واتا به ره مه مدیتیت و وشه کان ده گۆریت و وشه ی نوپی لی دروستده کریت)) (هه مان سه رچاوه ی پیشوو: ۱۸). ئه م جۆره مؤرفیمانیه له زمانی کوردیدا به پیتی شوینی هاتنیا له وشه دا به دوو شیوه ده رده که ویت (پیشگر و پاشگر). بروانه (۱۲، ۱۳) :

(۱۲) أ-زوان + هوان = زوانه وان (زمانه وان)

ب- وه ل + یه = وه لینه (پیشینه)

(۱۳) أ-پی + ویس = پیویس (پیویست)

ب- پي + خور = پيخور (پيخور)

ب- مۆرفيمي وشه گۆر: مۆرفيمه وشه گۆره كان ئەركيان له رژماندايه ((ئەو مۆرفيمانەن، كە ئەچیتە سەر وشه بۆ دەریپینی په یوهندی نیوان ئەم وشه یه وشه كانی تر له ناو چوارچیهی رسته دا)) (ئەمین، ۳۶۶، ۲۰۰۶). بۆ دەریپینی هەر مەبەستێك، وشه كان به گۆرهی دەستووری ئەو زمانه ده چنه پالیهك و فۆرمی پئویستی خۆیان وهرده گرن و رسته پێكدههێنن و مەبەستی دیاریكراو ده گه یه نن. بروانه (۱۴):

(۱۴) كوره گولانه كه ئاما. (كوره بچوكه كه هات.)

له نمونهی (۱۴) دا (۵) ی نیوان (كور) و (گولانه كه)، مۆرفیمیکی رژمانییه و وشه گۆر ۵، ناو و ئاوه ئاوه كه ی پێكه وه به ستوه ته وه. وهك له سه ره تا دا ئاماژمان پێدا مۆرفیمه كان به شیوه یه کی گشتی بۆ دوو جۆر دابه شبوون ئەوانیش (وشه دارپژ و وشه گۆر) بون، كه هه ریه كه یان و له ئاستیكدا رۆل ده بینیت. مۆرفیمه وشه دارپژ ۵ كان زیاتر له ئاستی مۆرفۆلۆجیدا كرده كهن و ئەركیان به ره مه یێنانی وشه ی نوێیه له زماندا، به لام وشه گۆره كان له ئاستی سینتاكسدا گرنگن و رۆل ده بینن په یوهندی سینتاكسی نیوان كه ره سه ته كانی رسته مان بۆ رێكده خات.

۲-۱/۲/۱ به شه كانی مۆرفۆلۆجی:

مۆرفۆلۆجی له دوو به شی سه ره کی پێكدهیت:

۱- مۆرفۆلۆجی وشه دارپشتن (وشه رۆنان): باس له دروستبوونی لیکسیمی نوێ ده کات، دارپشتن و به ره مه یێنانی وشه ی نوێیه له وشه كۆنه كان، كه رینگه به هێنانه ناوه وه ی وشه ی نوێ بۆ ناو زمان ده دات، وشه دروستکردن، لقیکی زانستی زمانه و بابه تییکی لیکسیکۆلۆجییه، تیایدا لیکسیمه كان شیده کرێنه وه به یاسا وشه ی نوێ ده ستینیشانده کرین، كه له پێکهاته ی مۆرفۆلۆجیدا پرۆسه یه کی تایبەت به وشه دروستکردن هه یه، ئەو پرۆسه یه ش به پرۆسه ی لکاندن بۆ دارپشتنی وشه ی نوێ (لاگرلکاندن-هه ئنگواستن) و پرۆسه ی لیکدان بۆ وشه ی لیکدراو ناسراوه، له په کدانی وشه و مۆرفیم بۆ دروستکردنی وشه ی نوێ (دارپژراو، لیکدراو). (عبدول، ۱۱۴-۱۱۵، ۲۰۱۳) بروانه (۱۵، ۱۶):

(۱۵) أ-پیا + یانه = پیا یانه (پیا وانه)

(۱۶) أ-هور + گێرتە ی = هورگێرتە ی (هه ئگرتن)

ب- ئه ره + گێرتە ی = ئه ره گێرتە ی (داگرتن)

پ- ور + گێرتە ی = ورگێرتە ی (وه رگرتن)

نمونه ی (۱۵) ناوی (پیا) ناویکی ساده یه و له یهك مۆرفیمی واتادار پێکهاتوه، له گه ل پاشگری/یانه/ ئاوه ئناویکی دارپژراوی به ره مه یێناوه واته لێره دا پۆله ره گه زی وشه كه ی له ناوه وه گۆریوه بۆ ئاوه ئناو و وشه یه کی نوێ بۆ به ره مه یێناوین. له نمونه ی (۱۶-أ، ب، پ) دا پۆله ره گه زه كه نه گۆراوه سه رجه میان کردارن، به لام واتای جیاواز و کرداری دارپژراوی نوێ به ره مه مه اتوو، به هۆی پێشگری/هور-، ئه ره-، ور-/ له گه ل کرداری ساده ی (گێرت) کرداری دارپژراوی واتا نوێ به ره مه مه اتوو.

۲- مۆرفۆلۆجی گه ردانکردن: باس له فۆرمه كانی لیکسیمتیک ده کات، ئەرکی مۆرفیمه كه دیاریده کات ((په یوه سه ته به ئەرکی مۆرفیمه كانه وه، واته له ئەرکی مۆرفیمه كان ده کۆنیتته وه، کردیه کی رژمانی بۆ وشه كان زیاد ده کات، كه له گه ل پێداویستی وشه ی زمانه كه دا بگونجیت.)) (هه مان سه رچاوه ی پێشوو: ۱۱۵)، مۆرفۆلۆجی گه ردانکردن گه ردانی مۆرفیمه رژمانییه كان ده کات، كه هه ئگری ئەرکن له دروسته ی رسته دا، بۆ نمونه مۆرفیمی ناسراوی له شیوه زاری هه ورامیدا بۆنێر (ه كه) بۆ م (ه کی) به، مۆرفیمیکی ئەرکین و ئەركیان ناسراویکردنی ئەو ناوه یه كه ده چیتته سه ری. بروانه (۱۷):

(۱۷) أ-كوره كه

ب- كناچه کی (كچه كه)

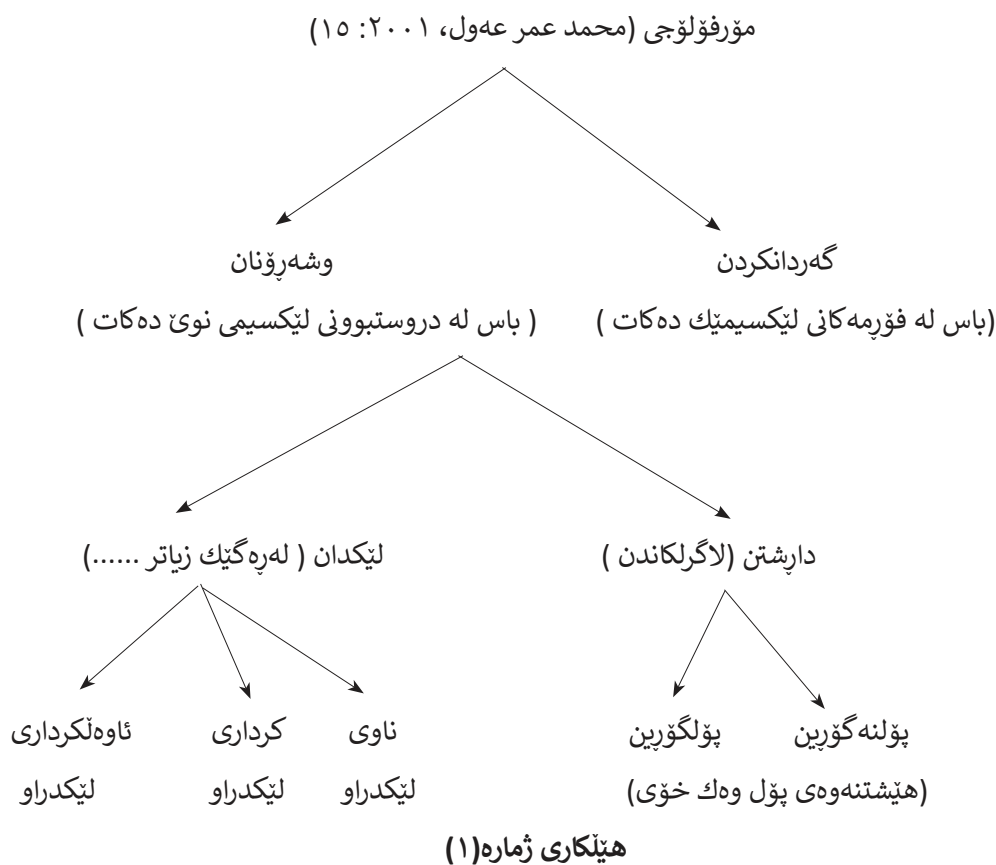
(۱۸) أ-گێرتم - گێرتما (گرتم، گرتمان)

ب--مه گێروو (ناگرم)

لەنمونهی (۱۸-ا) دا (م- ما) کلیتیکن لەسەر کردارە که و مۆرفیمی ئەرکین و ئەرکیان بکەرە، لە (۱۸-ب) دا (مه) مۆرفیمی ئەرکییە و ئەرکی نەریکردنی کرداری رانه بردوو، (وو) کلیتیکە و ئەرکی بکەری بینووه.

۳-۱/۲/۱ پیکهینه ره کانی مۆرفۆلۆجی:

پیکهینه ره کانی مۆرفۆلۆجی بریتییه له وشه کانی زمان، که ههر وشه یه ک پیکهاته و تایبهتمهندی خۆی ههیه لهرووی مۆرفۆلۆجییهوه، وشه لهیه ک مۆرفیم پیکدیت، یان مۆرفیمیک زیاتره کاتیک مۆرفیمیک زیاتریت به ریگی دارشتن، یاخود لیکدان دروستبووه، ئەگەر وشه که یه ک مۆرفیم بوو ئەوه دهچیته بهشی مۆرفۆلۆجی گەردانکردن، ههروهک ئاماژه مان پێدا به شه کانی مۆرفۆلۆجی گەردانکردن و وشه پۆنانن، بهشیوهی هیلکاریه ک دهیخهینهروو پروانه هیلکاری ژماره (۱):

له هیلکاری ژماره (۱) دا مۆرفۆلۆجی دابهشکراوه به سههر دووبه شدا، که ههريه کهيان تایبهتمهنديه تي خۆی ههیه، مۆرفۆلۆجی گەردانکردن شیوه کانی وشه یه کی سه ره به خۆ و ساده ده گرتته وه، مۆرفۆلۆجی وشه پۆنان یاخود وشه دروستکردن دروستبونی وشه ی نوێ (دارپۆراو و لیکدراو) ده گرتته وه له گه ل کهرته پیکهینه ره کانی، که ئەو وشه یه ی لیکهاته وه.

۲-۲/۱ دروسته مۆرفۆلۆجییه کانی:

دروسته ی مۆرفۆلۆجی ئەو یاساو پرۆسه و ته رزه مۆرفۆلۆجیه گشتگیرو یاسابه ندانه ده گرتته وه، که قسه کهر تیبینیان ده کات و کاریگه رییه که ی له زانیارییه زمانمانییه شاراهو نادیاره کهیدا ده رده که ویت، زانیاری زمانیش یابه ندی لیته اتووپی و شاره زای به فراوانه له په یه وه ی یاساکاندا. (حسین، ۱۳، ۲۰۱۱) په یوه ست به دروسته وه دوو جوور دروسته ههیه، ئەوانیش دروسته ی ناوه وه (قول) و دروسته ی ده ره وه (پوکه ش) ن. سه ره له دروسته دا که ره سه ته ی حوکمه که ره و حوکمی که ره سه ته که ی دوای خۆی ده کات و له گه لیدا ریکه ده که ویت ((په یوه ست به دروسته ی ناوه وه ی پۆله ره گه زه کانه وه، سه ره وه که له دروسته ی فریز و رسته کاندا دیاریکراوه، له سینتاکسی وشه کانییدا به هه مان شیوه سه ری هه ره

پۆلە رەگەزىك ديارىكەرى نيشانەى پۆلە رەگەزى ئەو پىكەتەيە، كە ئەم سەرىەتى)) (هەمان سەرجاوەى پيشوو: ۱۴) لە شىوەزارى هەورامىدا (كردار، پيشبەند، ئاوەلناو، ناو) سەرن. پۆلە رەگەزى وشە پەيوەستن بە مۆرفۆلۆجىيەو، شىكردنەو، شىكردنەو، شىكردنەو، شىكردنەو، شىكردنەو، وشە لە ئاستى مۆرفۆلۆجىدا دەكرىت، بەشەئاخاوتنەكان پۆلكراون بە دوو چەشن، سەربەخۆكان/وشەتەواوەكان (ناو، جىناو، ئاوەلناو، كردار، ئاوەلكردار، ژمارە) و ناسەربەخۆكان/وشەى ناتەواو (پىپۆزىشن، ئامرازى پەيوەندى، ئامرازى سەرسورمان، پارتىكل) (مارف، ۱۲، ۱۹۷۹).

- ۱. دروستەى سادە لە تەنھا مۆرفىمىكى واتادارىپىكەتووه، واتە تەنھا لەپەك كەرت پىكەتوون. بروانە (۱۹):
- (۱۹) بەرە (دەرگا)
- هانە (كانى)
- سىاو (رەش)
- وەزى (گوپز)

۲. دروستەى ناسادە دەكرىن بە دوو بەشەو:

أ- دروستە دارىئراوھەكان : لە دوو مۆرفىم پىكدىت يەكيان واتادارە و ئەو پىترىان مۆرفىمى بى واتايە و بەتەنھا هىچ واتايەكى نىيە، بەلام يارمەتى دروستبوونى واتاي نوئ و دروستبوون وشەى نوئ دەدەن. بروانە (۲۰):

- (۲۰) كەش + هوان = كەشەوان (شاخەوان)
- شون + -ەما = شونەما (شونىنەوار)
- بە + ئەمەك = بەئەمەك

ب- دروستە لىكدراوھەكان: لە دوو مۆرفىمى واتادار ، بەيارمەتى مۆرفىمىكى بەستەنەو ياخود بەبى يارمەتى مۆرفىمى بەستەنەو پىكدىت. بروانە (۲۱):

- (۲۱) تەوھن + نما = تەوھننما (بەردەنوپز)
- مزگى + گوړە = مزگى گوړە (مزگەوتى گەورە)
- سەرە + چەرمە = سەرەچەرمە (سەرسپى)

ئەوھى جىگەى ئاماژەى پۆلەرە گەزەكانى وشە/بەشەئاخاوتنەكان لە كاتى ھاتنىان لە دروستەدا رىككەوتنىان لە گەل كەرەستەى تردا ھەيە ، كە لەبەشى دووھى ئەم توپزىنەوھەدا بەشىوھى پراكىتىكى پەيوەندىيەكانىان و رىككەوتنىان لە گەل كەرەستەى تردا لە دروستەدا شىدەكەپنەو.

بەشى دووھم

۲ / مۆرفۆلۆجىيەى رىككەوتن:

ھەركاتىك باس لە مۆرفۆلۆجىيەى رىككەوتن دەكرىت، دەبىت باس لە ھەرىكە لە (توخم، ژمارە، كەس) بكرىت، چونكە كەرەستە مۆرفۆلۆجىيەكان لە دروستەدا رىككەوتنىان لە گەل ئەو سى لايەنەدا ھەيە.

أ- توخم (جىندەر):

توخم يەكىكە لە تايبەتمەندىيەكانى ناو، لە شىوەزارى ھەورامىدا ناو بەبى توخم نابىت، ئىتر ئەو ناوھى مرؤف، يان گياندار، يان بى گيان بىت. ناو لە شىوەزارى ھەورامىدا خاوەنى سى توخمە (نېر، م، دوولايەن)، جياكردنەوھى توخمى ناوئىش بەھۆى واتاكەيەو، يان بەھۆى نيشانەتايبەتايبەكانى توخمەو دەبىت، يان بەھۆى فۆنىمى كۆتايى ناوھەو دەتوانىن توخمەكانى ناوھەو ديارىبكرىت، ئەمەش تايبەتمەندىيەكى گرنكى شىوەزارى ھەورامىيە، بەشىوھەيك، ئەگەر ھاتوو دوا فۆنىمى ناوھەو نەبزوئىن بوو، جا ناوى ھەر شتىك بىت ئەو ناوھى نېر، وھ (چەم، نەمە، كەباب ، ...)، ھەر ناوئىكيش بە يەكىك لە فۆنىمە بزوينەكانى (ا ، ھ ، ى ، ئ) كۆتايى ھاتبىت ناوھەو كە مئىيە، وھك (دوعا، بزە،

که‌رگه، ره‌واسه، زه‌نی، ته‌وه‌نی، وه‌زی، کوله‌کی، یاگی،...، به‌لام ته‌گهر هاتوو ناو به هه‌ردوو بزویئی (وو، و) کۆتایی هاتبیت توخمه‌که‌ی نیره، وه‌ک(به‌لوو، دو، هه‌مرو،...). لیره‌وه دوو جوړ توخم دیاریده‌کریت:

۱- توخمی سروشتی :

توخمی سروشتی ((ئهو ناوانه‌ن، که هه‌ر له بنچینه‌دا نیر و مییان تیدا ئاشکرایه و هیچ ته‌مومژییه‌ک له ده‌ستنیشان‌کردنیاندا نییه)) (قادر، ۵، ۲۰۰۱). له‌ریگه‌ی لۆجیک و واتاوه ده‌ستنیشان ده‌کریت، وه‌ک ناوه‌کانی (پیا، تاته، مامو، لالو، هه‌سووره، زه‌ما، سابرین، که‌له‌شیر، که‌له‌گاو،، ئه‌مانه هه‌ر له بنه‌رته‌دا نیرن، هه‌روه‌ها ناوه‌کانی (ئه‌ذا، مه‌تیه، ماما، زه‌نی، کناچی، وایی، وئوه، که‌رگه، بزه،، بۆ می به‌کاردیت، و تایبه‌تییه ریزمانیه‌کانی ئهو توخمه‌یان به‌سه‌ردا ده‌سه‌پنیرت.

۲- توخمی ریزمانی :

مه‌به‌ست له توخمی ریزمانی ئهو ناوانه‌یه، که نیر و مییان ئاشکرا نییه یان بۆ هه‌ردوو توخمه‌که به‌کارده‌هینرین، ئهو ناوانه‌ش له ریگه‌ی مؤرفیمه ریزمانیه‌کانیه‌کانی توخمه‌وه، ده‌ناسرینه‌وه(هه‌مان سه‌رچاوه‌ی پیشوو : ۷). ئهو ناوانه‌ش، که بۆ هه‌ردوو توخم به‌کاردیت، وه‌ک (ماموسا، جل وراز، کلاشکه‌ر، ...). به‌یئی وه‌رگرتنی نیشانه‌ی ریزمانی دیاریده‌کریت، بۆ نمونه (چه‌م، گو‌ش، پێشه، به‌ره، گزی، وه‌ر، که‌ش، هه‌نار، لاله‌نگی،، نیرن، (کاواتری، کیسه‌له، کاردی، دواردی، ساوی، هه‌شتالوی، هه‌نگوری، ئاوی، ته‌وه‌نی، ئوروه،) مین. به‌شیوه‌یه‌کی گشتی و دیار له شیوه‌زاری هه‌ورامیدا مؤرفیمی توخم بۆ تاکی نیر بریتیه‌له(ه/ه)، و بۆ تاکی می (ه / ی)یه. جگه له‌وه‌ی باسمانکرد له‌ریگه‌ی سینتاکسیسه‌وه توخمی ناو دیاریده‌کریت ئه‌ویش به‌ وه‌رگرتنی نیشانه‌کانی ناسراوی(ه‌که، ه‌کی) و نه‌ناسراوی(ئوه، ئوه)، وه‌رگرتنی نیشانه‌کانی دۆخ(ی، ی). بروانه(۲۲، ۲۳، ۲۴):

۱. ناسراوی / (۲۲)أ- بۆنیر: وه‌رگه‌که (گورگه‌که) ب- بۆ می: کته‌کئی (پشیله‌که)
۲. نه‌ناسراوی / (۲۳)أ- بۆنیر: په‌نجه‌ریوه (په‌نجه‌ره‌یه‌ک)، ب- بۆ می: هه‌شیوه (ورچیک)
۳. نیشانه‌کانی دۆخ / (۲۴)أ- بۆنیر: من ئازادی کیانوو. (من ئازاد ده‌نیرم.) ب- بۆ می: من شیرینی کیانوو. (من شیرین ده‌نیرم.)

که‌واته دیارده‌ی توخم له‌م شیوه‌زاره‌دا، هه‌ر دیارده‌یه‌کی مؤرفۆلۆجی نییه، به‌لکو دیارده‌یه‌کی سینتاکسیسه. (محهمه‌د، ۱۸، ۲۰۱۳) ب- که‌س: له‌رووی که‌سه‌وه پئویسته ریککه‌وتن له دروسته‌کاندا هه‌بیت، که‌س دابه‌ش ده‌بیت به‌سه‌ر که‌سی (یه‌که‌م، دووهم، سێیه‌م)ی تا‌ک و کۆ. له‌شیوه‌زاری هه‌ورامیدا له‌رپێ جیناوه که‌سییه‌کانه‌وه(کلیتیکه‌کان)ئه‌م ریککه‌وته پیکده‌هینریت، له شیوه‌زاری هه‌ورامیدا پینج کۆمه‌له له کلیتیکه لکاوه‌کانی هه‌ن، که هه‌ریه‌که‌یان به‌رانبه‌ر کۆمه‌له جیناوه سه‌ریه‌خۆکانی(من، تو، ئا‌ذ/ئا‌ذه، ئیمه، شمه، ئا‌ذی)دین. (محهمه‌د، ۶۱، ۱۹۸۸) کلیتیکه‌کان له‌م شیوه‌زاره‌دا بۆ ریکخستن و ریککه‌وتنی دروسته‌کانی که‌ره‌سته‌کانی رسته و دروست ده‌ربریان رۆلی ریککه‌وتن ده‌بینن.

بروانه خشته‌ی ژماره(۱)

کۆمه‌له‌ی کلیتیکه‌کان له شیوه‌زاری هه‌ورامیدا(هه‌مان سه‌رچاوه: ۶۱)

کۆمه‌له‌ی یه‌که‌م	کۆمه‌له‌ی دووهم	کۆمه‌له‌ی سێیه‌م	کۆمه‌له‌ی چواره‌م	کۆمه‌له‌ی پینجه‌م
م - ما	وو - می	نی - نمی	انی/انی - یمی	ا - می
ت - تا	ی - دی	نی - ندی	ی - یدی	ی - دی
ش - شا	و - ا	ه/ه - نی	ه - ی	ه - ی

خشته‌ی ژماره(۱)

ههريهك له كۆمهلهى كليتيكه كان به پيى هيزو تافى كرداره كه رۆل له رسته دا ده بينن. ئەم كليتيكانه له رۆلى بكه رو به ركارد رينكه وتنيان له گه ل كرداردا ده بيت. به شيويههك ئە گه ر كرداره كه تينه پريت ناوه كه (بكه ر) له گه ل كرداردا له رووى كه س و ژماره و توخمه وه ريكده كه وپت، به لام ئە گه ر كرداره كه تينه پريت ئەوا ناوه كه (به ركار) له گه ل كرداره كه دا ريكده كه وپت له رووى كه س و ژماره و توخمه وه، له رووى كه سه وه كليتيكه كان ئەو ئه ركه ده بينن، بروانه (٢٥، ٢٦) :

(٢٥)أ- كورپه كه وت ㊸. (كوره كه خه وت.)

i i

ب- نازاره كوته ㊸. (نازدار كه وت.)

i i

نمونهى (٢٥)أ، ب) كرداره كان رابردووى تينه پهن، بكه ر و كرداره كه له گه لآ يه كدا رينكه وتوون له رووى كه س و ژماره و توخمه وه، له (٢٥)أ)دا بكه ر كه سى سئيه مى تاكه و نيزه له به رئه وه كاتيك له گه ل كرداره كه دا ريكده كه وپت مؤرفيمى (㊸) بۆ توخمى نير و كليتيكى كه سى سئيه مى تاك، كه برتية له (㊸) ده به خشيت به كرداره كه له پيناو رينكه وتندا. به هه مان شيوه له (٢٥)ب)دا بكه ر له گه ل كردار رينكه وتووه، به لام بكه ر ليزه دا مئيه، كه سى سئيه مى تاكه له به رئه وه مؤرفيمى توخمى م (㊸) و كليتيكى كه سى سئيه مى تاك (㊸) ي به كرداره كه به خشيوه.

(٢٦)أ- نازاد كتنبه كيش هورگيرت ㊸. (نازاد كتنبه كه ي وه رگرت.)

i i

ب- نازاد كناچه كيش كياسته ㊸. (نازاد كچه كه ي نارد.)

i i

نمونهى (٢٦)أ، ب) كرداره كان رابردووى تينه پهن، به ركار و كرداره كه له گه لآ يه كدا رينكه وتوون له رووى كه س و ژماره و توخمه وه، له (٢٦)أ)دا به ركار كه سى سئيه مى تاكه و له شيوه زارى هه وراميدا وهك نير مامه له ي له گه لدا ده كرئت، له به رئه وه كاتيك له گه ل كرداره كه دا ريكده كه وپت مؤرفيمى (㊸) بۆ رتوخمى نير و كليتيكى كه سى سئيه مى تاك، كه برتية له (㊸) ده به خشيت به كرداره كه له پيناو رينكه وتندا. به هه مان شيوه له (٢٦)ب)دا به ركار له گه ل كرداردا رينكه وتووه، به لام به ركار ليزه دا توخمى مئيه و كه سى سئيه مى تاكه له به رئه وه مؤرفيمى ره گه زى م (㊸) و كليتيكى كه سى سئيه مى تاك (㊸) ي به كرداره كه به خشيوه.

پ- ژماره : پيوسته رينكه وتن له رووى ژماره شه وه هه بيت له دروسته كاندا، ژماره ش به ژميرراو و نه ژميرراو دابه ش ده بيت. ژميرراو وهك (يهك، دوو، سئ، ... هتد) ژماره يهك به تاك داده نريت، به لام له يهك زياتر واته له ژماره دوو به ره وسه ر به كو داده نريت. بروانه (٢٧، ٢٨، ٢٩) :

(٢٧) يهك يانه م ئە سيا. (يهك خانوم كرى.)

i i i

(٢٨) دووى كه رگيم ئە سئ. (دوو مريشكم كرى.)

i i i

(٢٩) يهري كناچئ ئامئ. (سئ كچ هاتن.)

i i i

له شيوه زارى هه وراميدا ژماره حوكمى ژميرراوده كات، له به رئه وه له نمونه كانى سه ره وه دا به گوپره ي ژماره كه رينكه وتن رووده دات، له نمونهى (٢٧)دا ژماره كه تاكه و ژميرراو يش هه رتاكه و له گه ل كرداره كه دا رينكه وتوون و كرداره كه ش له رووى ژماره وه به هه مان شيوه تاكه. له نمونهى (٢٨، ٢٩)دا ژماره (دوى، يه رئ) كوون و ناوه كه ي دواى خوشيان (ژميرراوه كه) يان كردوه به كو و مؤرفيمى (ئ) ي كوى وه رگرتووه، له هه مان كاتيشدا مؤرفيمى كو (ئ) ي داوه به كرداره كه و له گه ليدا رينكه وتووه.

له و نمونانه وه بۆمان درده كه وپت، كه له شيوه زارى هه وراميدا كاتيك ژماره كو بيت ژميرراو يش كو ده بيت، له نمونه كانى (٢٧، ٢٨، ٢٩)دا

رېښککوتن له نيوان هه رسى که رهسته که دا (ژمپراو و ژماره و کردار) هه يه، به لام له کرمانجى ناوه راستدا رېښککوتن ته نها له نيوان ژماره و کرداردا هه يه. پروانه (۳۰):

(۳۰) يه رى يانيم ئه سى. (سى خانوم كرى.)

به سه رنجدان له نمونه ي (۳۰) بومان رونه بېته وه، که له کرمانجى ناوه راستدا ناوتریت (سى خانوانم كرى.) به لام له شيوه زارى هه وراميدا ژماره (يه رى / سى) مۆرفيمى كۆى داوه به ناوه که. ئه مهش تايه تيه تيه كى شيوه زاره که يه.

هه نديك دروسته مان هه يه ژماره له ناو پېكهاته که ياندا نيه به لام که رتيك له دروسته که كۆيه (ناوه که) و مۆرفيمى كۆ وه رده گريت به هه مان شيوه له رووى ژماره وه مامه له ي كۆى له گه لدا ده كريت و له گه ل کرداردا رېښککوتن مۆرفيمى كۆ، که بۆ توخمي نير و مئ هه مان مۆرفيمه ده به خشيته کرداره که وه رشيککوتن له گه لدا ده بېت. پروانه (۳۱-أ، ب):

(۳۱) كورئى زيزئى. (كوران زيزن.)

i i

ب- کناچئ زيزئى. (کچان زيزن.)

i i

۱/۲) رېښککوتن له دروسته مۆرفولجويه دارپژراوه کاندا:

دروسته مۆرفولجويه دارپژراوه کان له ده رپين و رسته کانى زماندا رۆليان هه يه و رېښککوتن يان له گه ل که رهسته کانى ترى زماندا ده بېت، لېره دا ئه و دروسته مۆرفولجويه دارپژراوانه ده خه ينه روو، که که رته کانى دروسته که رېښککوتن کان يان له گه ل يه کتردا هه يه و به رېښککوتن يه کتر هه لده بېزين بۆ به ره مه پينانى دروسته مۆرفولجويه که، هه روها ئه و دروسته مۆرفولجويه کاتيک له پېكهاته ي رسته دا ديت دوباره له گه ل که رهسته ي تردا رېښککوتن.

۱-۱/۲) ناوى دارپژراو:

زمانه کان به شيوه يه كى گشتى رېگه ي جوراوجور يان بۆ به ره مه پينانى ناوى دارپژراو هه يه، بۆيه به گشتى زمانه کان زياتر ناوى دارپژراويان هه يه، ناوى دارپژراو يه كتيكه له پرۆسه گرنه گه كانى به ره مه پينانى وشه ي نوئ، که تپيدا وشه يه كى ساده (ناو، ئاوه ئناو، كار،... هتد) به رېنگا ي دارپژراو و له رېنگه ي گيره که وشه دارپژره كانه وه به شيوه ي پيشگر و پاشگر بۆ وشه که زياد ده كريت و وشه يه كى نوئ دروست ده بېت، که له رووى پېكهاته وه واتاوه جياوازه له وشه ساده که، ده شيت له هه مان به شه ئاخوتن بېت، يان گورابيت و له به شه ئاخوتن بېت تره وه بو بېت به ناو. ناوى دارپژراو ((له زمانى كورديدا به زورى به هوئى پاشگر پيكديت. بۆ رۆنانى ناوى دارپژراو هه ندى پاشگر هه ن ده چنه سه ر (ناو، ئاوه ئناو، ئاوه ئکردار، کردار... ي ساده وه يکه نه ناوى دارپژراو)) (مارف، ۱۱۷-۱۱۸، ۲۰۱۴). ناوى دارپژراو ناوى مرؤف يان گيانه وه ر، يان بېگيان، يان کات وشوئ و پيشه، يان بۆ خوشه ويستى و بچو ککردنه وه يان پله و پايه،... هتد بن.

پاشگره کان له زمانى كورديدا، ده شى به پيئى ئه و واتا نوئيه ي به وشه ي ده به خشن، چه ند گروو پيئى سه ره كييان لى جيا بکرتته وه. (۱) سه عيد، ۱۷، ۲۰۰۹) له وانه:

أ- پاشگره کانى بچووککردنه وه:

به شداري رۆنانى ژماره يه كى زور وشه ي نوئ و بچووککراوه ده كهن، ئه وانيش بریتين له /- له، - له، - كه، - وکه، - چه، - چکه، - وولکه، - که له، - که له،... هتد/، وهك: (ميرووله، گۆزه له، په شکه، خالخالوکه، باخچه، ده رپاچه، خانووچکه، گوپچکه، ته شتوولکه، پاچوولکه، په شکه له، پانکه له... هتد).

ب- گروو پيئى پاشگره ئه بسترکتبه کان:

گروو پيئى رۆلى سازکردنى ناوى ئه بسترکتبه يه يه، ئه م گروو پيئى پاشگره کانى /- ي، - ايه تى، - ابي، - ه تى،... هتد/ ده گرنه وه، وهك: (مامؤستايى، جۆلايى، دؤستايه تى، برايه تى، به رزايى، ده شتايى، پياوه تى،... هتد).

پ- ئەو پاشگرانه‌ی ناوی پیشه‌سازده‌که‌ن:

پاشگره‌کانی /- چى، -ه. وان، - گەر،...هتد/ ده‌گرنه‌وه، وه‌ك: (بۆياخچى، چايچى، ئاشه‌وان، باخه‌وان، مزگەر، خومگەر، چه‌قۆگەر،...هتد).
ت- پاشگرى دارپژراوى ناوى شوپن (لۆكاتيفه‌كان):

/- گ، - ستان، - دان/ نمونەى ئەم چه‌شنه‌ پاشگره‌ن، وه‌ك: (سه‌يرانگا، له‌وه‌رگا، دارستان، كوردستان، خه‌لوزدان، خوندان،...هتد).
(سه‌رچاوه‌ى پيشوو، ١٨)

ناوى دارپژراو، كه‌ له‌ دروسته‌ى رسته‌دا بوونى هه‌بیت، رينكه‌وتنى ده‌بیت له‌ گه‌ل كه‌ره‌سته‌ى تری رسته‌كه‌دا ئەویش به‌پیتی شوپن و ئه‌ركى له‌ رسته‌دا، هه‌روه‌ها كه‌رتە‌كانى ناوه‌دارپژراوه‌كه‌ په‌يوه‌ندى و رينكه‌وتن‌يان هه‌يه‌ له‌ گه‌ل يه‌كترا بۆئه‌وه‌ى ناویكى دارپژراوى واتادروست پيكه‌ينیت، بۆ نمونه‌: (ئاسنگەر، به‌ره‌وان (ده‌رگاوان)، ئاويرگا (ئاگردان)) هه‌ريه‌كه‌ له‌و نمونه‌كه‌رتە‌كانى دروسته‌ى ناوه‌ دارپژراوه‌كه‌ رينكه‌وتوون له‌ گه‌ل يه‌كدا و به‌پیتی ياساى مؤرفۆلۆجى دروسته‌كه‌ پيكهاتوو. بروانه (٣٢):

(٣٢) أ-ئاسن + گەر = ئاسنگەر

- + بى‌گيان
- + بينين
- + ره‌ق
- + هه‌لگرتن
- + گواستنه‌وه

ب- به‌ره‌ + وان = به‌ره‌وان

- + مروّف
- + جو له
- + نېر
- + كارکردن

نمونه‌ى (٣٢، أ، ب) ناویكى دارپژراوه‌، كه‌رتە‌پيكه‌ينه‌ره‌كانى (ئاسن) و (گەر) رينكه‌وتن‌يان هه‌يه‌، ناکریت بوتريت (ئاسندان*)، يان (ئاگرگەر)، چونكه‌ رينكه‌وتن له‌نيوان كه‌رتە‌كانى (ئاسن) و (دان)، (ئاگر) و (گەر) دا بونی نييه‌.

له‌كاتيكدا دروسته‌ى ناوى دارپژراو له‌ دروسته‌ى رسته‌دا هه‌بیت، ئەوا ناوه‌دارپژراوه‌كه‌ به‌گوپه‌رى شوپن و ئه‌ركى له‌ دروسته‌ سىنتاكسيه‌كه‌دا له‌ گه‌ل كه‌ره‌سته‌ى تردا رينكه‌وه‌ويت. بروانه (٣٣- أ، ب):

(٣٣) أ- ئاسنگه‌ره‌كه‌ به‌ره‌كه‌ش وه‌شكه‌رد. (ئاسنگه‌ره‌كه‌ ده‌رگاگه‌ى چاكدرد).

i i

ب- به‌ره‌وانه‌كه‌ ئاميا. (ده‌رگاوانه‌كه‌ هات).

i i

له‌نمونه‌ى (٣٣-أ) دا ناوه‌دارپژراوه‌كه‌ (ئاسنگه‌ره‌كه‌) ئه‌ركى بکه‌رى بينيوه‌ له‌ گه‌ل به‌رکاره‌كه‌دا (به‌ره‌كه‌) له‌رووى كه‌س و ژماره‌و توخمه‌وه‌ رينكه‌وتنى هه‌يه‌، هه‌روه‌ها كلیتیكى (ش) بۆ كه‌سى سێيه‌مى تاكى به‌خشیوه‌ به‌ به‌رکار و به‌رکاره‌كه‌ش له‌ گه‌ل کردارى رسته‌كه‌دا رينكه‌وتوو. له‌ نمونه‌ى (٣٣-ب) دا ناوه‌دارپژراوه‌كه‌ (به‌ره‌وانه‌كه‌) ئه‌ركى بکه‌رى هه‌يه‌ و له‌ گه‌ل کرداره‌كه‌دا له‌رووى كه‌س و ژماره‌و توخمه‌وه‌ رينكه‌وتوو، كلیتیكى (ه) كه‌سى سێيه‌مى تاك و مؤرفیمی (ه)ى توخمى نیری به‌خشیوه‌ به‌ کرداره‌كه‌.

(٣٤) كوره كه رئاورد ره كهش وست ٥. (كوره كه راهينه ره كهى خست.)

i i i

له نمونه ی (٣٤) دا (رئاورد ره) ناویکی داریژراوه ئه رکی به رکاره له رووی کهس و ژماره و توخمه وه له گه ل کرداری رسته دا ریگکه وتوو، ههروه ها بکهرو به رکاریش له رووی کهس و ژماره وه ریگکه وتوون.

٢-١/٢ ئاوه ئناوی داریژراو:

دروسته ی ئاوه ئناوی داریژراو له مۆرفیمیکی سه ره به خووی واتادارو گیره کینک یان زیاتر پیکهاتوو، که ئه رکی دیارخه ر ده بینیت و به هووی یه کینک له ئامرازه کانی خستنه سه ر به ناوه که وه ده به ستریت ه وه. ئاوه ئناوی داریژراو له رووی واتاوه وه سفی ناو ده کات و چۆنیه تی و چهن دیه تی و خاصیه ت و سیفه تی ناو درده خات. ئاوه ئناوی داریژراو به هووی هه ندیک پيشگرو پاشگروه به ره مه ده هینریت، که ده خرینه سه ر به شه ئاخاوتنه کانی (ناو، ئاوه ئناو، ئاوه لکردار، کرداری ساده) و ئاوه ئناوی داریژراویان لێ دروسته کريت، که له رووی واتاوه له بنجه کانیان جیاوازن. بروانه (٣٥):

(٣٥) أ- بئ + هوش = بئ هوش (نیر) / بئ هوشه (مئ) (بیهوش)

ب- ئاسن + ين = ئاسنين (ئاسنين)

پ- وههار + ه = وههاره (بههاره)

نونه ی (٣٥-أ) دروسته ی ئاوه ئناوه داریژراوه که له پيشگريک و مۆرفیمیکی واتادار پیکهاتوو، له به ره ئه وه ی له شیوه زاری هه ورامیدا توخمی نیرو مئ به مۆرفیم درده که ویت له سه ر دروسته ی ئاوه ئناو بۆیه بو توخمی نیر (بئ هوش) و بو توخمی مئ مۆرفیمی مئ ده چیته سه ر ئاوه ئناوه که (بئ هوشه) به کارده هینریت.

له نمونه ی (٣٥-ب، پ) دا دروسته کانیان مۆرفیمیکی واتار و پاشگريک به شداری کردوو، مۆرفیمه واتاداره که ناوی ساده یه به ریگکه وتن پاشگره که ی هه لئباردوو و بۆله ره گه زی وشه که ی له ناوه وه گوپیوه بو ئاوه ئناوی داریژراو.

له شیوه زاری هه ورامیدا هه موو ئاوه ئناویک به پیتی توخمی ئه و ناوه ی له گه لیدا دیت له دروسته ی فریزدا، نیشانه ی توخمی (نیر، مئ) وهرده گريت. هه موو ئاوه ئناوه کان له فه ره نگدا وه ک تاکی نیر نیشان ده دن، به لام کاتیک دینه ناو پیکهاته ی سینتاکسه وه له دروسته ی فریزدا نیشانه ی توخم وهرده گرن له پیناو ریگکه وتندا، نیشانه ی توخمیش بو تاکی نیر مۆرفیمی (ه)، (مه مه د، ٣٩، ١٩٩٨)، کاتیک ئاوه ئناوی داریژراو له ناو دروسته ی سینتاکسیدا (فریزی ئاوه ئناوی) دیت له گه ل که ره سه ته ی پیش خویدا ریگده که ویت به چه شنیک که ره سه ته که ی پیش خووی توخمی نیر بیت مۆرفیمی (ه) وهرده گريت، ئه گه ر که ره سه ته که ی پیش خووی توخمی مئ بیت ئاوه ئناوه که مۆرفیمی (ه) وهرده گريت ئه مه ش له پیناو ریگکه وتندا ده بیت. بروانه (٣٦):

(٣٦) أ- کارڈی ئاسنينه زوو ژهنگه مارؤ. (چه قوی ئاسنين زوو ژهنگ ده هینیت.)

i i i

ب- تاوه ی ئاسنين ٥ زوو ژهنگه مارؤ. (تاوه ی ئاسنين زوو ژهنگ ده هینیت.)

i i i

(٣٧) أ- کوره بئ هوشه که هایش بیؤ. (کوره بیهوشه که به خه بهر هات.)

i i i

ب- گوی وههاره زه ریفه. (گوی بههاره جوانه.)

i i i

نونه ی (٣٧-أ، ب) دروسته ی ئاوه ئناوه داریژراوه که (بئ هوشه که)، (وههاره) له گه ل ناوه که ی پیش خویدا ریگکه وتوو له رووی واتاوه ههروه ها به پیتی توخمی ناوه که ی پیش خووی توخمیش وه ریگکه وتوون.

٣-١/٢ ئاوه لکرداری داریژراو: دروسته ی ئاوه لکاری داریژراو، له مۆرفیمیکی سه ره به خووی واتادارو گیره کینک، یان زیاتر پیکهاتوو. وه ک:

(پایانه ، به‌په‌له، وه‌ش ، چێرو ،....)، ئاوه‌لکردار کاتیک له دروسته‌ی سینتاکسیدا دیت و هسفی کرداره‌که ده‌کات هه‌رله‌به‌رئه‌وه‌شه له‌گه‌ل کرداری رسته‌که‌دا له‌رووی و اتاوه‌ ریکده‌که‌ویت، بروانه (٣٩، ٣٨، ٤٠، ٤١) (٣٨) - ئازاد ئازایانه هه‌رمانه‌کێش که‌رده. (ئازاد ئازایانه کاره‌که‌ی کرد.) (٣٩) کناچه‌کێ به‌په‌له‌ لوا. (کچه‌که به‌په‌له‌ رۆشت.) (٤٠) کتێبه‌که‌م چێرو مێزه‌کننه‌ نیاره. (کتێبه‌که‌م له‌زیر مێزه‌که‌ دانا.) (٤١) - زارپۆله‌ که‌ وه‌ش وت. بۆنێر (منداله‌که به‌جوانی خه‌وت.) ب- زارپۆله‌ کێ وه‌ش وته. بۆ مێ

ئه‌گه‌ر ته‌ماشای هه‌ریه‌که‌ له‌و نمونانه‌ بکه‌ین بۆمان ده‌رده‌که‌ویت، که‌ ئاوه‌لکرداره‌ دارپێژراوه‌که‌ له‌رووی و اتاوه‌ له‌گه‌ل کرداره‌که‌دا ریککه‌وتوه، چونکه‌ خودی ئاوه‌لکردار بۆ ده‌رخستن و رونکردنه‌وه‌ی ئه‌نجامدانی کرداره‌ ئه‌وه‌ش به‌ریککه‌وتن و هه‌لبژاردنی ده‌بیت له‌رووی و اتاوه‌ بۆ ئه‌وه‌ی له‌گه‌ل کرداره‌که‌دا بگونجیت. ئه‌مه‌ جگه‌له‌وه‌ی بکه‌ری رسته‌کان له‌گه‌ل کرداری رسته‌دا له‌رووی که‌س و ژماره‌ و توخمه‌وه‌ ریککه‌وتنیان له‌گه‌ل یه‌کترا هه‌یه، له‌نمونه‌ی (٤١) دا به‌روونی مۆرفیمی توخم له‌سه‌ر کرداره‌که‌ ده‌رده‌که‌ویت، له‌ (٤١-أ) دا هه‌یج مۆرفیمیکی توخمی نه‌داوه به‌ کرداره‌که‌، چونکه‌ بکه‌ره‌که‌ نیره‌ مۆرفیمی توخمی نیر بریتیه‌ له‌ (ب) ده‌رناکه‌ویت له‌سه‌ر کرداره‌که‌، به‌لام له‌ (٤١-ب) دا مۆرفیمی توخمی (ه) بۆ توخمی مێ و له‌سه‌ر کرداره‌که‌ ده‌رکه‌وتوه‌.

١/٢- کرداری دارپێژراو: بریتیه‌ له‌و کرداره‌ی، که‌ له‌ کرداریکی بنه‌ره‌تی و گیره‌کیکی وشه‌دارپێژ یان زیاتر پیکدیت. به‌شێوه‌ی پیشگریان پاشگریان هه‌ردووکیان ده‌خه‌ینه‌سه‌ری و ده‌بنه‌ هۆی گۆڕینی پیکهاته‌و واتای کرداره‌ بنه‌ره‌تییه‌که‌. کرداره‌ دارپێژراوه‌کان به‌ سه‌رچاوه‌یه‌کی سه‌ره‌کی و گرنگی ده‌وله‌مه‌ندکردنی وشه‌ فه‌ره‌هه‌نگیه‌کان و به‌شه‌ئاخاوتنی کردار داده‌نرین، که‌ به‌هۆی گیره‌که‌کانه‌وه‌ به‌ره‌مه‌ده‌یه‌نرین. له‌ دروسته‌ی کرداری دارپێژراودا چهند مۆرفیمیک به‌شداري تیدا ده‌کات و دروسته‌که‌ پیکدینیت.

١. مۆرفیمیکی واتادار (ره‌گی کردار)

٢. مۆرفیمی وشه‌دارپێژ (پیشگری، پاشگری) به‌شداري دارپێژ کرداره‌ دارپێژراوه‌که‌ ده‌کهن و فۆرم و واتای نوی به‌ کرداره‌که‌ ده‌دات.

٣. مۆرفیمی وشه‌گۆر (نیشانه‌ی توخم، مۆرفیمی ژماره‌، کلیتیکه‌کان) پتویستی سینتاکسی ده‌یانیه‌نیتته‌ ئاراوه‌.

که‌واته‌ له‌ دروسته‌ی کرداری دارپێژراودا ئه‌و سێ چه‌شنه‌ مۆرفیمه‌ هه‌یه‌ و له‌ دروسته‌ی کرداره‌که‌دا ئه‌رک و رۆل ده‌بینن. بروانه (٤٢):

(٤٢) -أ هور+ وست = هوروست (هه‌لخست)

ب-هور+ ئاما = هورئاما (هه‌له‌هات)

پ-هور+ گێر+ و = هورگێرو (هه‌لده‌گریت)

له‌نمونه‌ی (٤٢-أ) دا کرداره‌که‌ کرداریکی دارپێژراوی تێپه‌ره‌ دروسته‌که‌ی به‌مجۆره‌یه‌ (هور) پیشگریه‌ و مۆرفیمیکی وشه‌دارپێژه فۆرم و واتای کرداره‌که‌ی گۆڕپوه‌، (وست) ره‌گی کرداره‌که‌یه‌. هه‌روه‌ها له‌ (٤٢-ب) دا به‌هه‌مان شێوه‌ دروسته‌ی کرداره‌که‌ له‌ پیشگری (هور) و ره‌گی کردار (ئاما) پیکهاتوه‌، له‌ (٤٢-ب) دا دروسته‌ی کرداره‌که‌ له‌ پیشگری (هور) و ره‌گی کردار (گێر) کلیتیکی که‌سی سێیه‌می تاك (و) پیکهاتوه‌. ریککه‌وتن به‌پێی چه‌شنی کرداره‌که‌ له‌رووی کات و هه‌زه‌وه‌ له‌رووی وه‌رگرتنی کلیتیکه‌کانه‌وه‌ جیاوازه‌، چونکه‌ هه‌ر چه‌شنه‌ کرداره‌وه‌ کۆمه‌له‌ کلیتیکیکی له‌گه‌لدا به‌کاردیت (محهمه‌د، ٦٢-٧٥، ١٩٩٨)

بۆ دیاریکردنی ریککه‌وتنی کرداری له‌م شێوه‌زاره‌دا ده‌بیت سێ خال ره‌چاوبکه‌ین (عه‌بدوڵا، ٢٠١٠، ١٢٩):

(١) - جۆری کلیتیکه‌که‌.

(٢) - کلیتیکه‌که‌ چووه‌ته‌ سه‌ر کردار یاخود نا.

(٣) - ئه‌حواله‌تانه‌ی که‌ تیااندا به‌کارهێنانی کلیتیک پتویسته‌.

دەتوانین بڵین کە پێنج کۆمەڵ لە کلیتیکەکان هەن، کە هەندیکیان بە کردارەوه دەلکێن هەندیکێ تریان بە بەرکارەوه دەلکێن، پەيوەندی نێوان کردار و فریزە ناویەکان دروست دەکەن. هەر پێنج کۆمەڵە کە رۆڵیان لە ڕێککەوتنی بکەر و کردار لە لایەک و بەرکار و کرداریش لە لایەکی ترەوه هەیە. هەر بەک لە کۆمەڵە (یە کەم و دوووەم و سێیەم و چوارەم و پێنجەمیش) وەک کلیتیکێ بکەری / کارایی رۆڵیان بۆ ڕێککەوتن لە گەڵ بەرکار و کرداردا هەیە، بەلام کۆمەڵەکانی سێیەم و پێنجەم وەک کلیتیکێ بەرکاریش دەردەکەون. (هەمان سەرچاوه. ۱۳۰) بەم چەشنە ی خوارەوه:

۱- ئەگەر کردارە کە رابردووی تێپەڕیشت کلیتیکێ ڕێککەوتن لە نێوان بکەر و بەرکاردا یە و کردارە کە جگە لە کلیتیک مۆرفیمی توخم و کەس و ژمارەش وەردەگرت بۆ ڕێککەوتن. بڕوانە (۴۳ ، ۴۴).

(۴۳) نەسرینە گجیە کیش هورگرتیئیی. (نەسرین کراسەکانی هەلگرتبوو.)

i i i

نمونه‌ی (۴۳) کرداری رسته‌که کرداریکی دارێژراوه و رابردووی تێپەری دوره و له‌گەڵ بەرکاری رسته‌که‌دا له‌رووی کەس و توخم و ژماره‌وه ڕێککەوتنی هەیە، هەرۆه‌ها بکەر و بەرکاریش ڕێککەوتنیا هەیە و بکەر کلیتیکێ کەسی سێیەمی بە بەرکار بەخشیوه.

(۴۴) -أ- ئاڤه‌ گۆفاره‌ کەش هورگرت. بکەری نیر (ئەو گۆفاره‌ کە ی هەلگرت.)

i i i

ب- ئاڤه‌ گۆفاره‌ کەش هورگرت. بکەری م

i i i

له‌ نمونه‌ی (۴۴-أ ، ب) دا کاره‌ دارێژراوه‌ که‌ کارێکی رابردووی تێپەری ساده‌یه‌ له‌ به‌رئوه‌ ڕێککەوتنی له‌ گەڵ بەرکاری رسته‌که‌دا هەیە له‌رووی کەس و ژماره‌ و توخمه‌وه‌، (گۆفاره‌ که‌) توخمی نیره‌، وەک کەسی سێیەمی تاکیش مامه‌له‌ی له‌ گەڵ ده‌کریت و کلیتیکێ کەسی سێیەمی تاکێ داوه‌ته‌ کردارە که‌ و له‌رووی ژماره‌ شه‌وه‌ تاکه‌ بۆیه‌ له‌ سه‌ر کردارە که‌ هیچ مۆرفیم و نیشانه‌یه‌که‌ ده‌رنه‌ که‌وتوه‌.

۲- ئەگەر کردار رابردووی تێپەڕیشت کلیتیک ڕێککەوتنی کردار و بکەر دەردەخات. بڕوانە (۴۵ ، ۴۶).

(۴۵) شمه‌ هورمشدی. (ئیوه‌ هەلده‌چن.)

i i

(۴۶) شوته‌ که‌ هورشیبه‌ی. (شیره‌ که‌ هەلچوبوو.)

i i

۳- ئەگەر کردار رانه‌ بردووینت (تێپەری و تێپەری) کلیتیک له‌ سه‌ر کردارە که‌ یه‌و ڕێککەوتنی کردار و کارا دروست ده‌کات. بڕوانە (۴۷ ، ۴۸):

(۴۷) -أ- مین ئاڤه‌ هورگرتی هورگرتوو. / بۆ ئیستا (من ئەو هەلده‌گرم.)

i i

ب- مین ئاڤه‌ هورگرتوو. / بۆ داهاوو (من ئەو هەلده‌گرم.)

i i

(۴۸) -أ- به‌لێن هورمشیو/ هورمشای هورمشیو. داهاوو/ ئیستا (به‌لێن هەلده‌چیت.)

i i

ب- ره‌نگا مین هوریشوو. (ره‌نگه‌ مین هەلچم.)

i i

له‌ شیوه‌زاری هه‌ورامیدا کلیتیکێ کارایی و بەرکاریش ده‌چیته‌ پال کردار. له‌ تافی رانه‌ بردوودا کلیتیکێ بکەر ده‌چیته‌ سه‌ر کردار، له‌ تافی رابردووشدا (جگه‌ له‌ رابردووی به‌رده‌وام) کلیتیکێ بکەری به‌ به‌رکاره‌وه‌ ده‌لکیت و کلیتیکێ بەرکاریش به‌ کردارەوه‌ ده‌لکیت، هەرۆه‌ها کلیتیکێ بکەری ده‌چیته‌

سەر بەرکار، بکەری/کاراییش دەچیتە سەر کردار. (هەمان سەرچاوەی پیشوو: ۱۲۹) بروانە(۴۹، ۵۰)

(۴۹) -أناذئى رەمى. (ئەوان هەنھاتن.)

ب-ئىمە هورشمى. (ئىمە هەنچووين.)

(۵۰) -أناذئى هورشيئى. (ئەوان هەنچوون.)

ب-ئاذا ئاڤيش هورگيرتينيئى. (ئەوانى هەنگرتبوو.)

گرنگە ئەووش بلىين، كە کردارى رابردووى تينهپەر مۆرفيمى توخم لەبکەرەووە وەرەگرت بەلام کردارى رابردووى تىپەر، لەبەرکارەووە وەریدەگرت. (محەمەد، ۱۸، ۲۰۱۳)

۵-۱/۲ ژمارەى دارپژراو: دروستەى ژمارەى دارپژراو لە ژمارەى كى سادەو پیشگرتك يان پاشگرتك پىكدت. بروانە(۵۱)

(۵۱) -أ-پەنج + ۱ = پەنجا

ب-حەفت + ۱ = حەفتا

ژمارەى دارپژراو لە گەل ئەو ناوہى لە گەلیدا دیت واتە لە گەل ژمپراوہ كەدا لەرووى تاكو كۆوہ رىكدەكەوئیت، هەرەوہا لە دروستەى رستەشدا ئەو دروستەىەى ژمارەكەى تىداپە لە گەل کردارى رستەكەدا رىكدەكەوئیت. بروانە (۵۲، ۵۳)

(۵۲) پەنجا كورئى (پەنجا كور)

i i

(۵۳) پەنجا كورئى نامى. (پەنجا كور هاتن.)

i i i

لە نمونەى(۵۲)دا ژمارە(پەنجا) لەبەرئەوہى كۆپە لە گەل (كور) رىككەوتنى هەپە و مۆرفيمى كۆ(ئ) بەخشیوہ بە ناوہكە، هەرەوہا لە نمونەى (۵۳) دا (پەنجاكورئى) بەهەمان شپوہ لە گەل کردارى رستەكەدا لە رووى ژمارەو كەس و توخمەوہ رىككەوتنى هەپە. مۆرفيمى (ئ)ى كۆ و كلىتيكى كەسى سىيەمى كۆ(ئ)ى بەخشیوہتە کردارەكە لە پیناو رىككەوتندا، لەبەرئەوہى کردارەكە رابردووى تينهپەرى هەوالى سادەپە كلىتيكى كۆمەلەى چوارەم (ئ)ى بۆ كەسى سىيەمى كۆ وەرەگرت و مۆرفيمى توخمى نپەر(ڤ) يە بۆپە لەسەر كارەكە تەنھا (ئ)دەرکەوتووە، چونكە دوو(ئ) بەدوای يە كدا نایەت بەپى ياسا فۆنۆلۆژيە كانى زمان.

۲/۲) رىككەوتن لە دروستە مۆرفۆلۆجیە لىكدراوہ كندا:

دروستە مۆرفۆلۆجیە لىكدراوہكان بە يارمەتى چەند مۆرفيمىك دروستەبن و دوو كەرتەكەى دروستەكە لىكدەدرت بەهۆى ئەو مۆرفيمە ناوبەندانەوہ، يان بەپى ناوبەند بەرھەمدىت و بەرىككەوتن لە گەل يە كتردا كەرتەكان يە كتر هەلدەبژيرن و دروستەلىكدراوہكە بەرھەمدەھينن. كەواتە: دروستە مۆرفۆلۆجیە لىكدراوہكان يە كەپەكى فەرھەنگين و لە بناغەپەك يان زياتر پىكھاتووە، لەرووى ئەرك و واتاوہ وەك يە كەپەكى سەربەخۆ كاردەكات، كە بە پرۆسەى لىكدان بەرھەمدەھينرت بە دوو مۆرفيمى سەربەخۆ، يان زياتر بەرھەمدەھينرت. (عەبدوللا، ۱۱۶،

۲۰۱۳)

۲/۲- ۱) ناوى لىكدراو:

دروستەى ناوى لىكدراو لەشپوہزارى هەوراميدا بە دوو چەشن پىكدت (ياساكانى دروستبوونى ناوى لىكدراو زۆرن لە شپوہزارى هەوراميدا ئىمە لەم توژينەوہدا تەنھا چەند نموونەپە كمان هيناوہتەوہ.**

أ-بەپى يارمەتى مۆرفيمى لىكدەر، بروانە (۵۴) :

(۵۴) -أ-مار + ماساوى = مارماساوى (مارماسى)

ب- دار + نەرە = دارنەرە (داربەرەو)

كەرتەكانى دروستەلىكدراوہكانى(۵۴، -أ، ب) لەرووى واتاوہ رىككەوتوون، لەبەرئەوہ ئەگەر لەبرى(مارماساوى) بوتريت(مارزەرەى * /ماركەو)

نادروست دهرده چیت، چونکه کهرتی یه کهم (مار) له گهل (زهرهزی) ناگونجیت و رینکهوتنی نییه، ههروهه ناتوانریت بوتریت (دارتهوهن) / داربهرد) له بهر رینکهوتنی کهرته کانی له گهل یه کتردا.

ب-به یارمهتی مؤرفیمی لیکدهر، پروانه (۵۵) :

(۵۵) أ-تیر + ه + نان = تیره نان (تیرۆك)

ب- سهر + به + گوڤه ن = سه ریه گوڤه ن

پ- چر + و + چه م = چرو چه م (دهموچاو)

ت- کار + به + دهس = کاربه دهس

نمونه کانی (۵۵) ، أ-ب-پ-ت) کهرته کانیان له گهل یه کتردا له پرووی واتاوو رینکهوتن و یه کیان هه لئباردووو و به یوه نندییه کی واتایی به هیز له نیوان کهرته کانداهیه به به ره مهینانی دروسته یه کی لیکدراو (ناوی لیکدراو) ی واتا دروست.

ههروهه رینکهوتنی دروسته ی ناوی لیکدراوی به پیتی ئه و شوپن و ئه رکه ی له دروسته ی رسته دا هاتوو، له گهل کهرسته یه کی تردا له پرووی ژماره و کهس و توخمه وه رینکهوتن. پروانه (۵۶ ، ۵۷ ، ۵۸)

(۵۶) مارماساوه کی جه حهوزه که نه تۆپا. (مارماسیه که له حهوزه که دا تۆپا.)

i i

(۵۷) ئازاد دارنه ره کهش بریۆ. (ئازاد داربه پروه که ی بریه وه.)

i i

(۵۸) کاربه دهسه که لوا. (کاربه دهسته که رۆشت.)

i i

له نمونه ی (۵۶) دا ناوه لیکدراوه که له گهل کرداری رسته که دا له پرووی کهس و ژماره و توخمه وه رینکهوتن و له نمونه ی (۵۷) دا ناوه لیکدراوه که (دارنه ره) له گهل ناوی (ئازاد) رینکهوتن واته بکه ر و به رکار له پروی کهس و ژماره وه رینکهوتن ، له هه مان کاتدا بکه ر و کرداریش رینکهوتن. له نمونه ی (۵۸) دا ناوه لیکدراوه که (کاربه دهس) له گهل کرداری رسته دا له پرووی کهس و ژماره و توخمه وه رینکهوتن و ۲- ۲/۲ ئاوه لئاوی لیکدراو: دروسته ی ئاوه لئاوی لیکدراو ته نها له دوو کهرت پینکدیت، یاخود له گهل دوو کهرته که دا به یارمه تی مؤرفیمیکی

لیکدهر ئه و دوو کهرته که پیکه وه ده به ستریتتوه و له پرووی واتاوو کهرته کان له گهل یه کتر رینکهوتن. پروانه (۵۹)

(۵۹) أ-پیا + کوژ = پیا کوژ (پیا کوژ)

ب- دهس + به + سهر = دهس به سهر

پ- پیر + ه + پیا = پیره پیا (پیره میژد)

ت- سور + و + چه رمه = سور چه رمه (سوروسپی)

له نمونه ی (۵۹ ، أ) دا دروسته ی ئاوه لئاوه لیکدراوه که له دوو مؤرفیمی واتادار پینکهاتوو به ی ناوبه ند و هه ردوو کهرتی ئاوه لئاوه لیکدراوه که له پرووی واتاوو یه کتریان هه لئباردووو و رینکهوتن، کهرتی یه که می ناوه و کهرتی دووه می ره گی کرداره.

له نمونه ی (۵۹ -ب، پ، ت) دا دروسته کانیان دوو مؤرفیمی واتار و ناوبه ندیک له دروسته که دا به شداری کردوو، له (۵۹ -ب) دا هه ردوو کهرته که ی ناوان به یارمه تی ناوبه ندی (به) دروسته ی ئاوه لئاوه لیکدراوه که به ره مهاتوو، له (۵۹ پ) دا کهرتی یه که م ئاوه لئاویکی ساده یه و

کهرتی دووه م ناوه به یارمه تی ناوبه ندی (ه) ئاوه لئاوه لیکدراوه که به ره مهاتوو، له (۵۹ -ت) دا هه ردوو کهرته که ی، که دروسته ی ئاوه لئاوه لیکدراوه که ی لیه ره مهاتوو ئاوه لئاوی ساده ن و به یارمه ت ناوبه ندی (و) پیکه وه به ستراونه ته وه و ئاوه لئاویکی لیکدراویان به ره مهاتوو.

سه رجه میشیان به رینکهوتن له گهل یه کتردا کهرته کانیان هه لئباردووو. که واته رینکهوتنی کهرته کان له دروسته ی ئاوه لئاوی لیکدراو دا له پرووی واتاشه وه رینکهوتن، پروانه (۶۰)

(٦٠) چەم سیاو (چاورەش)

دروستەى (٦٠) لە دوو بەش پیکهاتوو (چەم + سیاو) و لەرووی واتاو لەنیوان ئەو دوو کەرتەدا ریککەوتن هەیه، ناتوانریت بوتریت (چەم مۆرە * " چامۆر " *) لەبەرئەوهی بەکارهێنانی نییه و واتا نابەخشیت و نەگونجاون لەگەڵیە کدا.

کاتیک ئاوەلناوی لیکدراو لەناو دروستەى سینتاکسیدا لەگەڵ کەرەستەى پێش خۆیدا ریکدەکەوێت بەچەشنیک کەرەستەکەى پێش خۆى توخمى نێر یان م بێت مۆرفیمی تایبەت بەخۆى وەرەگریت، ئەمەش لەپێناو ریککەوتندا دەبێت. بروانە (٦١، ٦٢) :

(٦١) کناچە سوروجەرەمە کئ گجیه یەش ئەسا. (کچە سوروسپیپه که کراسنکی کرى.)

i i

(٦٢) بیاکوژە کە لوا . (بیاکوژە کە رۆشت.)

i i

لە نمونەى (٦١) دا ئاوەلناو لیکدراو کە ریککەوتنى هەیه لەگەڵ ناوی (کناچە) لەرووی توخمەوه ریککەوتوو لەگەڵیدا. لە نمونەى (٦٢) دا (بیاکوژ) لەگەڵ کرداری رسته کەدا لەرووی کەس و ژمارە و توخمەوه ریککەوتوو.

٢/٢- ٣- ئاوەلکرداری لیکدراو: دروستەکەى لە دوو مۆرفیمی واتادار پیکدیت یان زیاتر پیکهاتوو، کە دەشیت راستەوخۆ لیکدراوین یاخود مۆرفیمیکی بەستنهوهشی لەگەڵدا دەبێت. ئەو دوو کەرتهى، کە یەك هەلەبەزێرن لەرووی واتاو ریکدەکەون. بروانە (٦٣) :

(٦٣) ا-پۆل + پۆل = پۆل پۆل (پۆل پۆل)

ب-بە+ دڤ + مەریایی = بەدلمەریایی (بەدلشکاوى)

پ-گورج + و + گۆل = گورج و گۆل

ت-دوور + بە + دوور = دووربەدوور

لەرووی واتاو ئاوەلکردار دەشیت ئەرکی دەرخرى کرداربینیت، لەکاتی هاتنى دروستەى ئاوەلکردار لیکدراو کەدا لە دروستەى رسته دا ریککەوتنى واتایی لەگەڵ کرداری رسته کەدا دەبێت. ئاوەلکرداری لیکدراو لە دروستەى رسته دا شوئى تایبەت بەخۆی هەیه و بۆ وەسفکردنى کردارە کە دیت لەبەرئەوه ریککەوتنى ریزمانى نییه لەگەڵ کەرەستەى تر دا و تەنها لەرووی واتاو لەگەڵ کرداردا ریکدەکەوێت. بروانە (٦٤)، (٦٥، ٦٦)

(٦٤) ئاڤى پۆل پۆل ئامیوه. (ئەوان پۆل پۆل هاتنهوه.)

(٦٥) نەسرینە بەدلمەریایی لوا. (نەسرین بە دلشکاوى رۆشت.)

(٦٦) سیروان دووربەدوور چەمداری زارولە کاش کەرو. (سیروان دووربەدوور چاو دیری مندالەکانى دەکات).

لە نمونەکانى (٦٤، ٦٥، ٦٦) دا ئاوەلکردارەکان بۆ رۆنکردنهوه و چۆنیەتى رۆدانى کرداری رسته کە هاتوته ناو دروستەى رسته کانهوه، کەواتە لەرووی واتاو کردارەکەى رۆنکردوتهوه و ریککەوتنى واتایی لەگەڵیدا هەیه.

٢/٢- ٤- کرداری لیکدراو: کرداری لیکدراو مەودای بەکارهێنانى فراوانه و خاوەنى فۆرمى زۆر و هەمەچەشنەیه و رۆلێکی دیاری لە سازکردنى رسته دا هەیه، جگە لەوهى بۆ تیگەیشتن لە یاساو تایبەتمەندییهکانى شیوهزارى هەورامى و گۆرپانکاری و پێشکەوتنى شیوهزاره کە بایهى تایبەتى هەیه، هەروەها لە بواری فەرهنگ و نوسینیشدا رۆلى کرداری لیکدراو بە ئاشکرا دەرەکەوێت، چونکە بۆشاییه کى گەلێک زۆر لە کێلگهى واتایی روداو و باره کاندای پرده کاتهوه. (حسین، ٢٤، ٢٠٠٩) دروستەى کرداری لیکدراویش لە دوو کەرت یان زیاتر پیکدیت، بەلام (دەبیت بەلایهنى کەمەوه کەرەستەیه کى تریشى لەگەڵدا). ئەم کەرەستەیه کە بەزۆرى مۆرفیمیکی سەرەخۆیه لەشیوهى ناو یان ئاوەلناو یان ئاوەلکار ئاسایی پێش کارە دارپێژراوه کە دەکەوێت) (فەتاح، ٢٠١٠، ٢٤٨). بەریککەوتن کەرتهکان لەگەڵیە کدا دروستەى کردارە لیکدراوه کە بەرهمەدهین. دروستەى کردارە لیکدراوه کان هەمیشه کەرتیکیان (ناو، ئاوەلناو، ئاوەلکردار، ...) یه و کەرتهکەى تریش زۆربهى کات کرداریکی سادەیه بەتایبەتیش کرداری (بى، کەرد) رۆلێکی بەرچاو دەبینین لە دروستەى کرداری لیکدراودا. بروانە (٦٧)

(٦٧)أ-مل + مهريا = ملمهريا (ملشكاو)

ب-سiao + كهرد = سiaoكهرد (رهشكردن)

پ-گمه + كهرو = گمهكهرو (ياريدكهات)

ت-دروس + كهرد = دروسكهرد (دروسكرد)

ج-رؤرگار + كهرد = رؤرگاركهرد (رؤرگاركد)

چ- بي + ناز + كوٽ = بينازكوٽ (بينازكهوت) ***

ئامانج له سازكردني كرداري ليكدراو گهياندني واتاي نوٽيه، بؤ ئه و بارو روداوانهي كه له فهرهنگي زماندا ناتوانرئيت بهوشهيه كي ساده

گوزارشتيان ليكربت، له پرووي واتاشهوه كرداري ليكدراو ده كرئت به سي چهنهوه (حسين، ٢٥، ٢٠٠٩)

١- ئهوانه ي روداويك ده گهيه نن.

٢- بارگهيه ن، كه دووچه شن:

أ- خسته پرووي بار كه سيك يان شتيك وه كخوي.

ب- گوران له باري كه سيك يان شتيكدا ده رده خه ن.

٣- جوړيكي ترين روداويك نيشانده دن و هاوكات گوزارشتيش له باريك به شيوه ي گوران ده كهن.

كه رتي به كه مي كرداري ليكدراو ده سه لاتي واتاي به سه ر كرداره كه دا هه يه، واتاي كرداري ليكدراو په يوه سه ته به كه رتي به كه مه وه. (هه مان

سه رچاوه. ٢٥) بروانه (٦٨)

(٦٨) أ- زاوله شابي (منداليان بوو)

ب- ريكيخوست (ريكيخست)

نمونه ي (٦٨-أ) كه رتي به كه مي كرداره كه ناوه و واتاي روداو ده گهيه نيٽ، نمونه ي (٦٨-ب) كه رتي به كه مي كرداره كه ئاوه ئناوه و واتاي بار، يان

سيهت ده خاته پروو.

ريككه وتني كرداري ليكدراو له دروسته ي رسته دا به هه مان شيوه ي كرداري ساده و كرداري داريزراو له گه ل كه رته كاني تري رسته دا ريكدكه ون

له پرووي ژماره و كهس و توخمه وه، ئه مهش په يوه سه ته به چه شني كرداره كه وه له پرووي تاف و هيژه وه، كليتيكه كان به گوٽره ي چه شني كرداره كان

وه رده گريٽ. به م چوشنه ي خواره وه:

١- كرداري ليكدراوي رابردووي تيٽه ر، بروانه (٦٩، ٧٠)

(٦٩) نه سرينه روه و ئاډيش سiao كه ردا. (نه سرين روي ئه وي رهشكرد.)

i i i

(٧٠) ئيمه يانه كه ما دروسكه ردا. (ئيمه خانوه كه مان دروستكرد.)

i i i

له نمونه ي (٦٩، ٧٠) دا كرداري رسته له گه ل بكه ري رسته كه دا ريككه وتني هه يه له پرووي كهس و ژماره و توخمه وه، هه روه ها بكه ريش له گه ل

به ركاردا ريككه وتووه له پرووي كهس و ژماره وه.

٢- كرداري ليكدراوي رابردووي تيٽه ر، بروانه (٧١، ٧٢)

(٧١) زاوله كه رۇحش شي. (منداله كه رۇحي چوو.)

i i

(٧٢) كوره كه وه ئي كوٽ. (كوره كه پيشكهوت.)

i i

له نمونهی (۷۱، ۷۲) دا کرداره لیکدراوه که رابردووی تینه پهره له گه‌ل بکهری رسته که دا له پرووی کهس و ژماره و توخمه وه ریککه وتوو.

۳- کرداری لیکدراوی رانه بردووی تیه‌پر، پروانه (۷۳، ۷۴)
(۷۳) هه‌راله که سوورکه رووه. (هه‌لاله که سور ده کاته وه).

i i

(۷۴) کناچه کی؟ شهرم که رُو. (کچه که شهرم ده کات.)

i i

له (۷۳، ۷۴) دا کرداره لیکدراوه که رانه بردووی تیه‌پر و له پرووی کهس و ژماره و توخمه وه له گه‌ل بکهری رسته که دا ریککه وتوو، هه‌رچه‌نده کرداره که تیه‌پر به لَام له شیوه‌زا ی هه‌ورامیدا کرداری رانه بردووی تیه‌پر ریککه وتنی له گه‌ل بکهری رسته دا هه‌یه.

۴- کرداری لیکدراوی رانه بردووی تینه‌پهر، پروانه (۷۵)
(۷۵) أ-من نه وهش گنوو. (من نه خۆش ده کهوم.)

i i

ب-من نه وه شه گنای گنوو. (من ئیستا نه خۆش ده کهوم.)

i i

له نمونهی (۷۵، أ-ب) دا کرداره لیکدراوه که رانه بردووی تینه‌پهره و له گه‌ل بکهری رسته که دا له پرووی کهس و ژماره و توخمه وه ریککه وتوو، له (۷۵-أ) دا کرداره که داهاتوو بکهر کهسی یه کهمی تاکه و توخمی نیره له به‌رئه وه مؤرفیمی (ب) توخمی نیر و کلیتیکی کهسی یه کهمی تاک (وو) ی به‌خشیوه ته کرداره که و له گه‌لیدا ریککه وتوو، به لَام له نمونهی (۷۵-ب) دا بکهر له توخمی می یه مؤرفیمی ره‌گه‌زی می (ه) ی داوه به‌که‌رتی یه کهمی کرداره که و کهسی یه کهمی تاکه کلیتیکی کهسی یه کهمی تاک (وو) ی به‌خشیوه ته کرداره که و له گه‌لیدا ریککه وتوو.

۲/۲- ژماره‌ی لیکدراو: دروسته‌ی ژماره‌ی لیکدراو له دوو ژماره‌ی ساده، یان زیاتر پیکدیت ، به‌هۆی مؤرفیمی به‌ستنه وه پیکه وه ده‌به‌سترتنه وه

و دروسته که پیکده‌هینن. پروانه (۷۶)

(۷۶) أ-ویس + و + په‌نج = ویسوپه‌نج

ب- شه‌ست + و + نۆ = شه‌سونۆ

پ- په‌نجا + و + په‌نج = په‌نجاوپه‌نج

ژماره‌ی لیکدراو له گه‌ل ئه‌و ناوه‌ی له گه‌لیدا دیت واته له گه‌ل ژمپراوه که دا له پرووی توخم و تاکو کووه ریکده که ویت.، پروانه (۷۷، ۷۸)

(۷۷) په‌نجاوپه‌نج کورئ (په‌نجاوپه‌نج کور)

i i

(۷۸) په‌نجاوپه‌نج کناچی (په‌نجاوپه‌نج کچ)

i i

ژماره‌ی لیکدراو له دروسته‌ی رسته‌شدا ئه‌و دروسته‌یه‌ی ژماره‌که‌ی تیدایه له گه‌ل کرداری رسته که دا ریکده که ویت له پرووی توخم و کهس و

ژماره وه. پروانه (۷۹، ۸۰)

(۷۹) په‌نجاوپه‌نج کورئ په‌ی زانکۆی لویئ. (په‌نجاوپه‌نج کور بۆ زانکۆ چوون.)

i i i

(۸۰) په‌نجاوپه‌نج کناچی په‌ی زانکۆی لویئ. (په‌نجاوپه‌نج کچ بۆ زانکۆ چوون.)

i i i

له نمونه‌ی (۷۹) دا ژماره (په‌نجاوپه‌نج) له به‌رئه وه‌ی کوپه له گه‌ل (کور) ریککه وتنی هه‌یه و مؤرفیمی کۆ (ئ) به‌خشیوه به‌ ناوه‌که، هه‌روه‌ها

(په نجاو په نچ کورن) له گه ل کرداری رسته که دا له پرووی ژماره و کس و توخمه وه ریککه وتی هه یه. مؤرفیمی (ئ) ی کۆ و کلیتیکي که سی سییه می کۆ (ئ) ی به خشیوه ته کرداره که له پیناو ریککه وتندا، له بهرته وهی کرداره که رابردووی تینه بهری هه وائی ساده یه کلیتیکي کۆمه له ی چواره م (ئ) ی بۆ که سی سییه می کۆ و ده گرت و مؤرفیمی توخمی نیر (ځ) یه بۆ یه له سهر کاره که ته نها (ئ) ده رکه وتوو، چونکه دوو (ئ) به دوای یه کدا نایه ت به پتی یاسا فونولژییه کانی زمانی کوردی، له نمونه ی (۸۰) دا به هه مان شیوه ژماره لیکدراوه که له گه ل (کناچ) ریککه وتوو و (په نجاو په نچ کناچ) ش له گه ل کرداری رسته که دا ریککه وتی هه یه.

ئه نجامه کان

۱. ریککه وتن لایه نیکي گرنگی زمانه و له شیوه زاری هه ورامیدا دروسته کان له پرووی (که س، توخم، ژماره) له گه ل یه کتردا ریککه که ون.
۲. دیارکردنی توخمی ناو له شیوه زاری هه ورامیدا به هوئی نیشانه کانی توخم، فونیمی کۆتایی ناوه که، سینتاکس، واتا) ده بپت.
۳. دروسته مؤرفولژییه کان که رته کانیان له گه ل یه کتردا ریککه که ون و له پرووی و اتاو یه کتر هه لده بپت و دروسته که به ره هه مده هین.
۴. دروسته مؤرفولژییه کان له بیکهاته ی رسته دا ریککه وتنیان ده بپت له گه ل که رسته ی تردا له پرووی که س و ره گز و ژماره وه.
۵. له شیوه زاری هه ورامیدا ریککه وتن له و دروستانه دا، که ژماره ی تیدایه ژماره که حوکمی ژمپراو ده کات و مؤرفیمی (تاک، کۆ) ی پیده به خشیه ت و له گه لیدا ریککه که ویت.
۶. به پتی چه شنی کرداری رسته، ریکه وتنی دروسته کانی رسته (بکه ر، به رکار، کردار)، که په یوه سته به جوړی کرداره که وه به شیوه ی ریکه وتنی نیوان (بکه ر-به رکار)، (به رکار-کردار)، (بکه ر-کردار) ۵.

رونکردنه وه کان:

-هتیمای (*) له نمونه کاندا به واتی نادروستی دپت.

*مه به ست له به کاره پینانی هتیمای (i) له نمونه کاندا واتی ریککه وتن ده گه یه نیت له نیوان ته و که رسته نه دا، که نه و هتیمایانه ی له ژتیردا دانراوه.

** بۆ زانیاری زیاتر بروانه (شاخه وان جهلال فه ره ج، ناو له شیوه زاری هه ورامیدا، (۲۰۰۶).

*** بۆ زانیاری زیاتر ده رباره ی کرداری لیکدراو بروانه: نازاد ئه حمه د حسین (۲۰۰۹)

سه رچاوه کان

به زمانی کوردی

۱. ئەمین، وریا عومه ر (۲۰۰۴)، ئاسۆیه کی تری زمانه وانی، به رگی یه که م، چاپخانه ی ئاراس، هه ولیتر.
۲. ئەمین، وریا عومه ر (۲۰۱۱)، پیتۆکه کانی زمانه وانی، چاپی یه که م، چاپخانه ی ئاراس، هه ولیتر.
۳. حمه د، یارا قادر (۲۰۱۳)، مؤرفوسینتاکس له شیوه زاری کۆیه دا، چاپخانه ی که مال، سلیمانی.
۴. حسین، شیلان عومه ر (۲۰۱۱)، په یوه ندی سینتاکس و سیمانتیک له ریزمانی کوردیدا، نامه ی دکتورا، کۆلیجی زمان، زانکۆی سلیمانی.
۵. سلیمانی، فیان سلیمان حاجی (۲۰۰۱)، ریککه وتن له شیوه ی ژوورووی زمانی کوردیدا، نامه ی ماجستیر، کۆلیجی ئاداب. زانکۆی سه لآحه دین.
۶. سه عید، سازان زا هیر (۲۰۰۹)، پیزی مؤرفیمه دارپژه کانی بچو ککرده وه و ناسکی له سازکردنی وشه ی نویدا، نامه ی ماسته ر، کۆلیجی زمان، زانکۆی سلیمانی.
۷. عه بدولا، مه هاباد کامیل (۲۰۱۳)، وشه ی لیکدراو له زاری هه ورامیدا، گۆفاری زانکۆی سلیمانی، ژماره (۴۰) به شی. B.
۸. عه بدولا، مه هاباد کامیل (۲۰۱۰)، چه ند کرده یه کی سینتاکسی له شیوه زاری هه ورامیدا، نامه ی دکتورا، کۆلیجی زمان، زانکۆی سلیمانی.

٩. فهتاج، محهمهد مهعروف (٢٠١٠)، لیکۆئینهوه زمانهوانییهکان، کۆکردنهوه و ناهمه کردنی شیروان حسین و شیروان میرزا، چاپخانهی رۆژههلات، چاپی یه کهم، ههولیر.
١٠. قادر، عادل رهشید (٢٠٠١)، توخم له زمانی کوردیدا، نامه ی ماجستیر، کۆلیجی زمان، زانکۆی سلیمانی.
١١. محهمهد، فهرهیدوون عهبدول (١٩٩٨)، چه ند لایه نیکی رسته سازی زاری هه ورامی، نامه ی دکتۆرا، کۆلیجی ئاداب، زانکۆی سه لحه دین، ههولیر.
١٢. محهمهد، فهرهیدون عهبدول (٢٠١٣)، جیکه وته ی مۆرفیتی توخم له شیوه زاری هه ورامیدا، گۆفاری زانکۆی کۆیه، ژماره (٣٠).
١٣. موحه مه د، هیدایهت عهبدول (٢٠٠٣)، ریکه وته ی واتای ناوئاوه ئناو له زمانی کوردیدا، نامه ی دکتۆرا، کۆلیجی زمان، زانکۆی سلیمانی.
١٤. مارف، ئه وره حمانی حاجی (١٩٧٩)، ریزمانی کوردی، به رگی یه کهم (مۆرفۆلۆژی)، به شی یه کهم، ناو، چاپی دووه م، چاپخانه ی رۆژهه لات، ههولیر.
١٥. مارف، ئه وره حمانی حاجی (٢٠١٤)، فه رههنگی زاراه ی زمانناسی، چاپی دووه م، چاپخانه ی رۆژهه لات، ههولیر.
١٦. عه بدول، رۆژان نوری، (٢٠١٣)، فه رههنگی زمان و زاراهه سازی کوردی، چاپخانه ی چوارچرا، سلیمانی، به زمانی ئینگلیزی.

17. Crystal, D. (1991), A dictionary of Linguistics and phonetics, 3rd edition, Black Well: Oxford.

18. -Haspelmath, M.& D.sims,A.(2012), Understanding Morphology, Second . Edition , Hodder Education, London.

19- Hartmann, R. R.; Stork, F.C.(1972) A Dictionary of Language and Linguistics. London: Applied Science publisher.

20. Lieber, R.(2012), Introducing Morphology, Third Edition, Cambridge University Press, New york, America.

21. Robyn C. Friend, Ph.D, (1985), ERGATIVITY in SULEIMANIYE KURDISHOriginally presented at the Middle East Studies Association Annual Meeting.

22. Fakhry ,Saza Ahmad, (2014), A Contrastive Analysis of Agreement in Standard English and Standard Kurdish, Hajy Hashim printing Hose– Erbil.